

Borut Klabjan

Čehi v zalivu¹

KLABJAN, Borut, mag., asist., Znanstveno raziskovalno središče Koper, Univerza na Primorskem, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1, Borut.Klabjan@zrs-kp.si

Čehi v zalivu. Češka prisotnost v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1-2 (133), str. 69-94, cit. 37

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., It.)

Ključne besede: Čehi, Trst, Slovani, 1848-1914.

Avtor se v študiji ukvarja s češko skupnostjo v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne. Čeprav se je zgodovinske pisje že ukvarjalo z raznoliko narodno sestavo Trsta v habsburškem času, je bila češka skupnost vedno potisnjena v ozadje. Z arhivskim gradivom, znanstveno literaturo in časopisi iz tistega obdobja, je tako prvič prikazana vloga, ki so jo Čehi imeli v tržaškem mestnem tkivu.

Avtorski izvleček

UDC 323.15(450.36=850)«1848/1914»

KLABJAN, Borut, MA, Assistant, Znanstveno raziskovalno središče Koper, Univerza na Primorskem, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1, Borut.Klabjan@zrs-kp.si

The Czechs in the Bay. The Czechs in the Bay of Trieste between 1848 and the First World War

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 60/2006, No. 1-2 (133), pp. 69-94, 37 notes

Language: Sn. (En., Sn., It.)

Key words: Czechs, Trieste, Slavs, 1848-1914.

The article looks at the Czech community in Trieste in the period between 1848 and the First World War. Although a number of historians have already discussed the nationally heterogeneous structure of Trieste during the period of the Habsburg Monarchy the Czechs have always been relatively neglected. By examining archival documents, literature, and newspapers from that period the author focused on the role of the Czech community in the town of Trieste.

Author's Abstract

Češka prisotnost v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne

Uvod

Proti koncu 19. stoletja je bil Trst že več kot pol tisočletja del habsburških posestev. Vse do 18. stoletja je bil zaradi svoje periferne lege potisnjen ob rob dogajanj. Zahvaljujoč se ekonomskemu razvoju pa je od takrat, kljub nihajočim gospodarskim tokovom prerasel v pomembno središče Imperija. Tržaško pristanišče je, ne glede na večkratne nesporazume z Dunajem o njegovi vlogi, bilo za mesto vir napredka in blaginje. Karl Ludvig von Bruck, ki

* Za nasvete in pomoč pri nastajanju tega prispevka se najlepše zahvaljujem dr. Marti Verginelli in dr. Walterju Lukanu.

¹ Naslov prispevka je povzet po knjigi tržaškega pisatelja Borisa Pahorja *Mesto v zalivu*, ki s tem izrazom pojmuje in opisuje mesto Trst.

je v desetletju Bachovega absolutizma najprej pokrival mesto trgovskega (1848–1851) in nato finančnega ministra (1854–1860), je s svojimi idejami o ekonomskem ekspanzionizmu proti Sredozemlju prispeval k izrednemu razvoju tržaškega gospodarstva, zlasti pri tranzitu blaga. Čeprav je gospodarska kriza v drugi polovici 19. stoletja zajela tudi Trst, so se velika dela na infrastrukturnem področju nadaljevala. Leta 1857 je stekla železnica med Dunajem in Trstom, kar je okno v svet habsburškega cesarstva povežalo s svojim zaledjem. Zaživel je Tržaški Lloyd in vgradili so temeljni kamen Arzenala, kapital Rottschildov so uporabljali za gradnjo novega pristanišča, baron Revoltella, častni tržaški meščan, je postal podpredsednik Compagnie universelle du Canal de Suez, zrasla sta ladjedelnica sv. Marka in tovarna strojev, trgovski kapital pa je prerasel v finančni kapital v zavarovalništvu in bančništvu velikih evropskih zavarovalniških družb Generali in RAS (Gombač, 1993, 45). Trst je tako postal največje pristanišče zgornjega Jadrana in eno izmed najpomembnejših in največjih središč habsburške monarhije. Rast Trsta je v teku stoletij privabila od vsepovsod ljudi, ki so v njem videli možnost za vsestranski gospodarski in družbeni vzpon. Tako se je mestece postranskega pomena spremenilo v kozmopolitski aglomerat evropske važnosti.

Število prebivalstva je naglo naraščalo zlasti zaradi masovnega priseljevanja iz ostalih dežel monarhije, kot tudi iz drugih pokrajin.² V mestnem središču so se mešali jeziki, običaji, veroizpovedi, kulture. Iz tistega časa izhaja tudi današnje sklicevanje na tržaško multikulturalnost.

Številna dela opisujejo posamezne skupine, ki so v teku časa prispevale k obogatitvi tržaškega mozaika. Poljudne in znanstvene raziskave proučujejo zgodovinske aspekte tega raznolikega in večplastnega vzpona. Snov vzbuja še vedno precejšnje zanimanje, ampak je še daleč od tega, da bi bila izčrpana. Med najsodobnejša in najbolj popolna dela spada publikacija *Storia economica e sociale di Trieste*, ki v dveh zajetnih knjigah opisuje in analizira tržaško stvarnost v pretekli dobi iz različnih, širših družbenih in gospodarskih zornih kotov. Zlasti v drugi knjigi, ki nosi podnaslov *La città dei gruppi* ali *Mesto skupin* je poudarek na Trstu kot skupni tvorbi raznorodnih skupin. V omenjenem delu, tako kot v drugih pa ni dobila prostora češka tržaška skupnost. Skratka, medtem ko so dosedanji raziskave vsaj delno osvetlile delež različnih narodnih oziroma jezikovnih ali veroizpovednih skupin, je v tem kontekstu skoraj popolnoma izostala vloga češke komponente.

Čehi in Trstu se vsaj do prvih let 20. stoletja niso zbirali v izključno nacionalno homogene skupke in je zato njih vidnost precej medla. Kasneje pa so v sodelovanju z drugimi Slovani postali vse bolj pomembni. Kot posameznike jih v mestnem javnem življenju zasledimo že prej, vendar se v organiziranih društvih, ki bi navzven kazala svoj češki značaj, pojavijo šele v prvem desetletju novega stoletja. Vsaj v zadnjih letih pred izbruhom prve svetovne vojne so bili v mestnem tkivu trdno prisotni in v svojih dejavnostih, bodisi gospodarskih bodisi družbeno-kulturnih, v javnosti tudi precej vidni.

Od konca 18. stoletja dalje so pri formiranju modernega naroda imeli Čehi v habsburškem cesarstvu vodilno vlogo. Od narodnega samozavedanja, do zahtev po narodni enakopravnosti z vladajočimi Nemci, so po preureditvi monarhije v dualističnem smislu bili s svojimi hotenji zgled ostalim narodom, zlasti cislajtanskega dela države. Višja stopnja narodne in socialne emancipacije, ki so jo Čehi, in predvsem njihovo meščanstvo, kot formirana narodna skupnost dosegli v teku 19. stoletja, se je izražala tako na makro- (državni), kot na mikro-ravni (Trstu). Zato bo skušala študija v naslednjih straneh vsaj delno zapolniti praznino in z

² O priseljevanju v Trst v omenjenem obdobju sta med drugimi pomembni deli Cattaruzza, 1979 in Breschi, Kalc, Navarra, 2001.

analizo tržaške češke komponente ustvariti popolnejšo sliko Trsta od sredine 19. stoletja do izbruha prve svetovne vojne.

Bolj malo strokovnjakov se je spustilo v preučevanje nakazane teme, zato uporabne literature za omenjeno obdobje skoraj da ni. Nekaj drobcev je češki prisotnosti posvetil Milan Pahor v svojih študijah o polpretekli zgodovini mesta. Podobno je storil tudi Sandi Volk. Podatki so sicer dragoceni, a dokaj skromni. Irena Gantar Godina v svojih številnih delih o češko-slovenskem sodelovanju oziroma o češkem vplivu na Slovenskem omenja Trst le posredno. Isto velja za vse ostale slovenske zgodovinarje, ki so se kakorkoli ukvarjali s češko-slovenskimi stiki. Italijansko zgodovino pisje se s to problematiko ni ukvarjalo s poglobljenimi študijami. Delna izjema sta deli Anne Millo *L'e'lite del potere a Trieste* in Giulia Sapellija *Trieste italiana*, kjer se avtorja sklicujeta na francoskega strokovnjaka Bernarda Michela, ki v svoji *Banques & banquiers en Autriche au debut du 20' siecle* posveča zanimivo poglavje tržaški gospodarski in finančni stvarnosti, in v zvezi s to, rastoče zanimanje prodornega češkega kapitala. Vendar se je italijansko zgodovino pisje začelo ubadati s Čehi nekoliko bolj poglobljeno šele za obdobje od prve svetovne vojne dalje. Verjetno prvi podrobnejši spis v tem smislu je delo tržačana Gianija Stuparicha, ki je leta 1915, v vrtincu dogajanj svetovne vojne izdal knjigo *La nazione czecca*. Prav tako tudi češki zgodovinarji niso namenili svoji tržaški preteklosti pomembnejših del; v kolikor so se s tem ukvarjali, je bilo le posredno in obrobno. V tej raziskavi zajema vsekakor pomembno vlogo študija Ctiborja Nečasa *Na pragu Češko-slovenskih finančnih stikov*, ki je pred leti izšla v Zgodovinskem časopisu.

Poleg omenjenih podatkov in izbrane literature, raziskava sloni na arhivskem gradivu iz Državnega arhiva v Trstu (Archivio di Stato) in iz Arhiva narodnega muzeja v Pragi (Archiv Národního muzea). Študija se opira tudi na časopise iz tistega obdobja, predvsem na tržaško *Edinost* in ljubljanske *Novice gospodarske, obrtnijske in narodske*.

Študija hoče biti le prvi korak k nadaljnjemu raziskovanju, kajti vezi med Trstom in svojim širšim srednjeevropskim zaledjem so bistvene važnosti za spoznavanje celotnega srednjeevropskega prostora. Češke dežele so bile v omenjenem okviru in v obravnavanem obdobju nedvomno med najbolj razvitimi območji.³ To potrjuje tudi položaj, ki si ga je po prvi svetovni vojni izborila Češkoslovaška republika. Temelje za kasnejši razvoj pa je treba iskati že v teku 19. stoletja.

Od formiranja modernega naroda do Slovanskega kongresa

Ob koncu 18. stoletja se tudi med manjšimi narodi habsburškega cesarstva pojavijo zamisli, ki težijo k formiranju moderne narodne skupnosti. Velike spremembe, katerih je bila deležna družba, ki se je iz agrarne spreminjala vedno bolj v industrijsko in meščansko, so z razvojem le-te dale osnovni zagon formiranju modernega narodnega gibanja pri nekaterih etničnih skupnostih.⁴ V habsburškem cesarstvu se je to načelo začelo širše uveljavljati od leta 1848 dalje, težnje po narodni enakopravnosti pa so se stopnjevale skozi vso 19. stoletje. Zamisli o svobodi, enakosti in demokraciji, ki so prihajale iz revolucionarne Francije, so naletele na plodna tla pri nenemških narodih habsburške monarhije (Dvornik, 1968, 305). S posredništvom nemških učenjakov se je želja po spoznavanju lastnega jezika, navad, običajev,

³ Za splošni pregled gospodarske razvitosti območja glej Berend, Ranki, 1978.

⁴ »Devetnajsto stoletje je zelo hitro postalo stoletje nacionalističnega iredentizma. Nacionalističnemu načelu, po katerem je edini zakoniti temelj države nacionalnost, je sledilo čedalje več vnetih in vdanih privržencev« (Gellner, 1993, 192).

zgodovine, skratka identitete, začela širiti med izobraženci posameznih slovanskih narodov. Med nemškimi pisci je nedvomno najpomembnejši Johann Gottfried Herder (1744–1803). Literat, zgodovinar, filozof in teolog je s svojim delom *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, zlasti s poglavjem o bleščeči prihodnosti Slovanov, spodbudil k pisanju slovanske intelektualce. S svojimi teorijami je Herder odločno vplival na slovanske pisce, ki so se izobraževali na nemških univerzah.⁵

Med prvimi, ki sta sprejela Herderjeve ideje sta bila Slovaka Ján Kollár in Pavol Jozef Šafárik, ki sta bila zelo vplivna tudi v češkem okolju.⁶ Že v začetku 19. stoletja so se slovanski izobraženci začeli med seboj tesneje povezovati in se vsaj idejno dopolnjevali.

Narodnostno samozavedanje se je v prvi polovici 19. stoletja iz ozkih krogov kulturnih ustvarjalcev polagoma širilo. Nastajajoče meščanstvo je v vse večji meri sprejemalo nove, tudi nacionalne izzive. Tako, da se je gospodarski vzpon večkrat prepletal z narodnostnim. V tem procesu so med vsemi slovanskimi narodi izstopali Čehi, ki so imeli od sredine 19. in na začetku 20. stoletja pri večini Slovanov v habsburški monarhiji zagotovo največji ugled in vpliv. Ne le na kulturnem, marveč tudi na gospodarskem in političnem področju, zlasti s svojim permanentnim bojem za nacionalno enakopravnost (Gantar Godina, 1999a, 36). Čehi so bili namreč prvi in obenem najbolj prodorni narod v monarhiji, ki se je uspešno upiral centralističnim in ponemčevalnim pritiskom Dunaja in nemških dežel. Po Kollárju, Šafáriku in Jungmannu, ampak tudi Dobrovškému in Čelakovškému in posebno po političnemu veljaku Palackému, so se ozirali malodane vsi voditelji manjših narodov habsburške monarhije.⁷ Palacký se je leta 1848 s svojim odklonilnim odnosom do frankfurtskega parlamenta in velikonemških aspiracij odločno postavil na stran, sicer prenovljene in enakopravne vendar nujno potrebne, habsburške državne tvorbe. S svojimi idejami je bistveno vplival tudi na slovenske politike in intelektualce od sredine devetnajstega stoletja dalje (Gantar Godina, 1999b).

Tudi v revolucionarnem letu 1848 so se Čehi izkazali in pobuda za organizacijo skupnega slovanskega kongresa je v Pragi naletela na velik odziv. S sklicem kongresa in z zahtevami po narodni enakopravnosti so bili Čehi na čelu pobud, ki naj bi v naslednjih letih težile k tesnejšemu povezovanju posameznih slovanskih narodov. Čeprav so čete kneza Windisch-

⁵ Pomembna študija, ki se ukvarja s Herderjevim vplivom na slovanske intelektualce je Sundhaussen, 1973.

⁶ Ján Kollár (1793–1852) spada med utemeljitelje oziroma med pobudnike slovanske vzajemnosti. Čeprav so njegove unitaristične zamisli o slovanskih plemenih že takrat naletela na neodobranja, je s svojimi spisi odločilno pripomogel k razžitvi intelektualne izmenjave med izobraženci slovanskega sveta. Imel je pomembno vlogo tudi v razvoju jezikovno literarnih izmenjav južnih Slovanov in prispeval k zblizovanju le-teh s Čehi in Slovaki. O njegovem odnosu do Slovencev je zanimiv zlasti prispevek Kidrič. V zvezi s Kollárjem je treba nujno omeniti tudi češkega jezikoslovca Josefa Jungmana (1773–1847), ki je že takrat osporaval Kollárovi težnji po asimilaciji slovaškega jezika s češkim. Izredno pomembna osebnost, ki je odločno vplivala na slovaško in obenem tudi češko narodno gibanje je tudi filolog, zgodovinar in slavist Jozef Pavol Šafárik (1795–1861), ki je v svoji *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* obravnaval Slovane kot eno samo celoto. Za slovenski del tega zgodovinskega prikaza je največ podatkov dobil prek Jerneja Kopitarja s katerim je bil v plodnem stiku in ki mu je pomagal tudi pri zbiranju gradiva o južnoslovanski književnosti. Sodeloval je tudi z Metelkom, Murkom, Slomškom, Vrazem, Jarnikom in drugim. Koroški duhovnik Urban Jarnik mu je med drugim posredoval informacije o beneških Slovencih, ker je Šafárik hotel dopolniti članek, ki ga je leto prej v *Časopisu českeho muzea* objavil Izmail Ivanovič Sreznjevski in ki ga ni popolnoma zadovoljil (Urbančič, 1993, 15). Sreznjevski naj bi potoval skupaj s Stankom Vrazem po slovenskih tleh in je verjetno v teh okoliščinah poročal o Slovencih živečih v Benečiji (Pogačnik, 1969, 170). Med najbolj sodobna dela na tem področju spada Vinkler, 2004.

⁷ Josef Dobrovský (1753–1829), je bil osrednja osebnost češkega jezikovnega in narodnega gibanja ter utemeljitelj slavistike. S svojimi jezikovnozgodovinskimi, slovničnimi in slovarskimi deli ter z večletnim sodelovanjem z Jernejem Kopitarjem, je mnogostransko vplival na slovenske intelektualce in na kulturno življenje Slovencev. Tudi František Ladislav Čelakovský (1799–1852) je bil v stiku s slovenskim intelektualnim krogom. Še posebno je sodeloval s Prešernom in Čopom. Bil je prvi prevajalec Prešernovih poezij in v svoje delo o slovanskih ljudskih pesmi *Slovanské národní písně* vključil tudi slovenske.

grätza s silo razpustile praški kongres, tako da so se udeleženci razšli, je poskus skupnega jezika, nedvomno pripomoglo k odločnejši drži slovanskih narodov monarhije pri zahtevah po narodni enakopravnosti.

Slovenska delegacija na praškem kongresu je bila dejansko z dvema oziroma s tremi delegati najmanjša v itak številčno najšibkejši južnoslovanski supini, a kljub marginalni udeležbi so bile slovenske narodne zahteve sprejete v sklepe slovanskega kongresa (Moritsch, 1999a). Slovenska predstavnika Alojzij Šparavec in Anton Globočnik sta uspešno zagovarjala temeljne zahteve Slovencev; delegati so se pozitivno izrazili glede slovanskih jezikovnih zahtev, glede želja v zvezi z ustanovitvijo slovenske univerze in podprli zahteve Slovencev po zedinjeni Sloveniji (Cvirn, 2001, 333).

Slavjansko društvo ali »Terst je za Slavjane od velike znamenitosti«

Sodelovanje slovanskih narodov se je leta 1848 pokazalo tudi na skrajnem zahodnem robu strnjenege slovanskega naselitvenega prostora, in sicer v Trstu. Drugod po cesarstvu, kjer so tistega leta Slovenci snovali in ustanavljali svoja društva, so ta imela vsaj navzven pretežno, če že ne izključno slovenski značaj. V Trstu pa so tukajšnje posebne razmere privedle do tesnega in razširjenega sodelovanja med Slovenci, večinskim slovanskim narodom v mestu, in ostalimi slovanskimi narodi. Novembra 1848 je bilo ustanovljeno Slavjansko društvo ali zbor. V programu je izrecno navedeno, da v društvo »brez ozira na razne slavjanske narečja vsaki Slavjan stopiti zamore« (Pahor, 1997, 150). V zaključnih dveh točkah vabila, ki obenem predstavlja tudi program društva, je med drugim navedeno, da bodo za uveljavitev ciljev, ki so si jih postavili, imeli na razpolago za člane številne časopise in revije, bodisi v vseh slovanskih jezikih bodisi v drugih jezikih. Poskrbeli so tudi za številne zemljevide in slovarje. Do začetka leta 1849 je k društvu pristopilo približno 500 članov. Sedež so imeli v samem centru mesta, v mogočni in prestižni stavbi Tergesteo na Borznem trgu. Ob večinski udeležbi Slovencev so bili vanj včlanjeni tudi Hrvati, Srbi, Črnogorci, Čehi in Poljaki. Širši slovanski značaj zbora je prišel jasno na dan tudi na otvoritveni slovesnosti, ko so poleg predsednika Jovana Koseskega, spregovorili še srbski učitelj Dimitrije Vladislavljević, Čeh Josef Veselý in na koncu še neimenovani Poljak. Izdajali so časopis *Slavjanski rodoljub*, ki se je kasneje preimenoval v *Jadranski Slavjan*.

Čehov je bilo v Trstu v tistem obdobju precej. Tako piše Viljem Dušan Lambl, kasneje tajnik pripravljalnega odbora za slovanski shod v Pragi, ki je leta 1847 obiskal Trst in svoje vtise objavil v češki reviji *Poutník*. Spis je zaradi češkega pogleda na Trst sredi 19. stoletja prav gotovo v celoti zanimiv, vendar je tu pomembno izpostaviti predvsem takratni družbeni položaj Čehov, ki so bili po poklicu večinoma uradniki in trgovci, pa tudi obrtniki »kteří jsau dobře placení« (Lambl, 318). Lambl se je osebno srečal z nekaterimi tržaškimi Čehi in tudi s kasnejšim predsednikom Slavjanskega društva Koseskim. O njem se je izražal dokaj laskavo, saj je pohvalil njegovo pisanje in poznavanje češke literature, zlasti Čelakovskega.

Lambl je mesto spet obiskal leta 1849, ko je med potovanjem po južnih slovanskih pokrajinah preko Opčin, Proseka in Milj prišel v Trst. Ob tisti priložnosti se je srečal tudi z drugimi člani Slavjanskega društva. Pri Ferdu Sporerju, ki je za društvo nabiral prispevke se je srečal tudi z nekim Čehom, o katerem pa ni imel dobrega mnenja, kajti kljub njegovi navidezni narodni vnemi, se je moral z njim sporazumevati v nemščini. Tudi o tržaškem Slavjanskem društvu je sodil neugodno. O njem je Lambl pisal v *Národní Noviny*, ki jih je izdajal Karel Havlíček-Borovský. Poročal je, da je društvo še v začetnem stanju, in mu torej ni mogoče pripisovati kakršnekoli politične teže. Pritoževal se je, da »je v rokah samih starih,

zelo važnih in izredno besedljivih gospodov, kateri edino občudujejo slovansko veličino in krasen jezik ampak za narod, za domače ljudstvo, ki bi ga morali pridobiti, nič ne naredijo» (Ilešič, 1906, 19). Tudi glede njihovega glasila, *Slavjanskega rodoljuba* ni imel dobrega mnenja kajti je zapisal, da bi bralci več izvedeli če bi se srečevali ob čaju. Kritičen je bil do slovanske vzajemnosti, ki je bila po njegovem mnenju le navidezna. Pogledi na društvo so bili verjetno vsaj delno upravičeni, saj je njegovo delovanje leto po ustanovitvi začelo pešati in nato polagoma zamrlo. Obenem so restriktivne norme in neugodne politične razmere v cesarstvu onemogočale, da bi se družbena dejavnost kmalu obnovila.

V tistem obdobju je v Trstu živel tudi Čeh Alexander Bačovský in tiskal knjige, bodisi v češčini bodisi verjetno tudi v slovenščini, ki jo je dobro poznal. Bil je prav verjetno med pomembnejšimi člani Slavjanskega društva in sodelavci Jadranskega Slavjana. S tem v zvezi si je želel večjega sodelovanja med slovanskimi literarnimi društvi avstrijskega dela monarhije, kar bi pripomoglo k večjemu tržišču za knjige napisane v slovanskih jezikih. Tržaške razmere je opisoval tudi v čeških časopisih in si prizadeval za dopisovanje z osebnostmi, ki jim je bila vzajemnost Slovanov blizu; zavzemal se je za izboljšanje stanja v Trstu, kajti kot je sam pisal Stanku Vrazu »Terst je za Slavjane od velike znamenitosti« (Ilešič, 1906, 33).

»Ta pisani slovanski svet« ali slovanska čitalnica in Jan Lego

Po porazu revolucije in neoabsolutističnem obdobju, v katerem se je oblast opirala na vojsko, policijo, uradništvo in Cerkev, so meščanski krogi zahtevali demokratizacijo družbe. Po obnovitvi ustavnega življenja v Avstriji leta 1860 so se pogoji za kulturno-politično delovanje izboljšali, kar so izkoristili tudi tržaški Slovani.⁸ Iz splošnega vrenja in želji po aktivnem vključevanju v širši evropski tok uveljavitve narodne ideje je kmalu nastala *Slavjanska čitalnica*, prva slovenska čitalnica sploh. Ustanovili so jo 29. januarja 1861 z uradnim imenom Slavjanska narodna čitalnica (Pahor, 1970; Čermelj, 1959). Slovenski srednji sloj v povezavi z ostalim slovanskim meščanstvom si je tako postavil sredi mesta svoje središče, ki je obenem predstavljalo stično točko za ves slovanski živelj v Trstu. Tržaški Slovenci so spet začeli organizirano nastopati v javnosti. Razmere v Trstu so narodnjakom še vedno narekivale skupno nastopanje.⁹ Na primer na sejah čitalnice je poleg slovenščine bila prisotna tudi hrvaščina. Namesto predsednika je čitalnica imela dva tajnika: enega Slovenca in drugega Srba ali Hrvat. Pri ustanovitvi čitalnice so ob zgledu, ki je za njihovo ustanavljanje prihajal iz Čeških dežel imeli svojo vlogo tudi češki posamezniki. Da je čitalnica sploh zaživela ima precej zaslug Čeh Jan Lego. Leta 1860 so ga oblasti premestile v Trst zaradi prevelike vneme pri njegovem izobraževalnem in narodnobuditeljskem delu drugod po Slovenskem. Od samega začetka je s svojim delovanjem, ki ga je bil vaju že v Kamniku in Ljubljani znatno prispeval k oživitvi družbenega življenja med tržaškimi Slovani.¹⁰ Večkrat se je družil s Franom Cegnarjem in Franom Levstikom, ki se je prav tako malo kasneje preselil v Trst. Prvega, ki se je kot Lego navduševal za vzajemnost in sodelovanje med slovanskimi narodi je

⁸ »In ves ta pisani slovanski svet si je hotel na pobudo Slovencev kot domačinov ustanoviti pod vplivom ugodnejših gospodarskih in političnih razmer – čitalnico kot zbirališče, zabavišče in po mnenju nekaterih tudi – učilišče« (Slodnjak, 1976, 487).

⁹ »Čitalnica v Trstu se je razlikovala od ostalih meščanskih čitalnic, ki so tedaj delovale v slovenskih mestih. Kakor pove že njeno ime, ni bila samo slovensko društvo, temveč v skladu z duhom kraja in časa, v katerem je nastala, tudi slovanska« (Pahor, 2002, 177).

¹⁰ »Tema je bila v naši domovini, ko je jel delovati Jan Lego – tema tam ob kamniških planinah, kjer se je najprej naselil, tema v središču – bela Ljubljana je trdno spala, ko je služboval v njej naš slavljenc – tema ob Jadranskem morju v Trstu, kamor ga je nato zanesla usoda« (Edinost – 1).

celo pomagal pri prevodu *Babice*, spisa slavne češke pisateljice Božene Němcové, kar je obenem prvi knjižni prevod češke proze pri Slovencih. Po Levstikovem prihodu v Trst se je Lego tudi z njim redno srečeval (Klabjan, 2005, 40).

Tako so tržaški Slavjani po desetih letih, spet začeli organizirano nastopati v javnosti. Na prvem zasedanju Čitalnice so konec januarja 1861 izvolili začasni odbor. V *pravilih društva slavjanske narodne čitavnice v Terstu* so v prvem členu zapisali, da je namen društva »izobraževati in razveseljevati« tržaške Slovane (ASTS-1). Zato so imeli v programu urediti čitalnico, kjer bi bili na razpolago članom »vsi dobri slovanski, pa tudi najboljše časopisi v drugih jezikih. Ravno tako tudi slovanski slovarji in zemljovidni« (ASTS-1). Nameravali so tudi enkrat mesečno prirejati *bésede* (srečanja) in zabave. Na ustanovnem zborovanju so udeleženci tudi opozarjali na napake storjene v preteklosti, ki so terjale razpustitev *Slavjanskega društva* in zato sklenili, da »pri priemanju novih udov mora odbor posebno previdno ravnati, da se društvu obvarje pravi namen in da ga ne zadene usoda, kakor nekdanje slovansko društvo«. V *Novicah gospodarskih, obrtnijskih in narodskih*, so v poročilu iz Trsta širšo javnost seznanili z vodstvom čitalnice in o narodnostni sestavi članov, ki jih je bilo v tistem času približno 230. Poudarjali so, da je članstvo sestavljeno iz Slovencev, Srbov, Čehov in Poljakov, med katerimi »ni bilo in tudi zdaj ni nikakoršne nesloge« (Novice-1).

Jana Lega ni bilo med odborniki čeprav ne gre izključiti, da je pri ustanovitvi čitalnice aktivno sodeloval. Znotraj čitalniške dejavnosti se je namreč verjetno od samega začetka osnoval pevski zbor; »njegov prvi pevovodja je bil češki književnik Jan Lego« (Demšar, 1970, 52).¹¹ V ljubljanskih *Novicah* je večkrat omenjena njegova dejavnost na glasbenem področju.¹² Spretno je vodil pevski zbor in tudi sam nastopal.¹³ Vendar je njegovo vnemo moč najti tudi pri drugih področjih društvenega delovanja, saj je v sklopu jezikovnih tečajev, ki jih je prirejalo društvo, učil češčino.¹⁴ Verjetno je prav zaradi Legove angažiranosti imela čitalnica izmed vseh časopisov največ čeških, in sicer 36. 22 je bilo slovenskih, prav toliko nemških, 17 hrvaških in nato so bili na razpolago še srbski, italijanski, francoski in angleški. Leta 1911 je čitalnica razpolagala tudi s 132 češkimi knjigami (Pahor, 2002, 178).

Legovo delo je bilo cenjeno in Pobjaljšarjeva kronika v *Edinosti*, v članku *Jan Lego v Trstu* to tudi potrjuje: »Sredi Čitalničnih pevcev kot njihovega učitelja in voditelja srečamo Jana Lega tudi še leta 1862. Mnogo truda je imel z njimi, ali vseh mu je venčal delo in ponosen je bil na svoj zbor. Ponosen je bil Lego zlasti tedaj, ko je izvrstno vspela velika čitalnična veselica dne 14. febr. 1862. Cegnar jo je opisal v Slovenskem Glasniku tako-le: Malo tako veselih večerov smo doživeli še Slovani na Adrii, kakor je bil večer 14. t.m. Ta dan smo stopili tukajšni Slovani prvokrat očitno pred občinstvo in pokazali drugim tukaj

¹¹ »[Čitalnica] prirejala je veselice, ki so jih zvali tedaj po češkem vzorcu besede – s petjem, govori, deklamacijami in godbo. Na njih je nastopal Lego s svojim pevskim zborom, a tudi s samospevi, tako dne 28. aprila 1861 s pesmijo *Slovan Čeh*« (Edinost-1).

¹² »Zavolj poletne vročine so odložile se besede do jeseni, ali tadaj se začnejo zopet in prinesò nam marsikateri veseli večer. Priskrbeli smo najboljše slovanske pesmi, in pevci se marljivo urijo. Posebno vnet je za to stvar g. Lego; on je največ pripomogel, da ima petje tako dober vspeh« (Novice-2)

¹³ »20. dan t.m. je imela tudi tržaška čitavnica besedo. Péli so se štirje kori, namreč: bubanj, blejsko jezero, kozácká in Jenkotova: naprej. Vsi štirje so bili jako všeč, posebno pa zadnji, s katerim se je končala tudi naša beseda. Vse ga je hotlo še enkrat slišati, kar se je tudi zgodilo. Pevcom, ktere je zopet naš verli Čeh g. Lego izvrstno vodil, moramo dati vso pohvalo, da so se pridno vadili in kaj lepo peli. Gosp. Lego nas je tudi sam razveselil s tremi češkimi samospevi. Pel je po svoji stari navadi prekrasno: nad Beroukou; – Když jsem ja k vam chodívával; – Sil jsem prosò. Izvrstnemu pevцу se je ploskalo, da ni bilo konca ne kraja, in poklican je bil zopet na oder« (Novice-3)

¹⁴ »Ravno ta gospod učf vsak teden dve uri češki jezik, gosp. Levstik pa tri ure slovenščino. Oba imata obilo marljivih učencov. Lepo je viditi, kako sedé med nežnimi nadejpolnimi mladenči že priletni možje raznega stanu in poklica s češko ali slovensko slovnico pred sabo« (Novice-2).

prebivajočim narodom, da se naše umetnosti ni treba skrivati, da nismo tako zanemarjeni kakor trobijo nekateri naši sovražniki. Napravila je naša Čitalnica javno besedo in najela za ta večer Mauronerjevo dvorano ter povabila vse prve osebe, umetnike, pisatelje itd. na besedo. Sešlo se je nad 800 poslušavcev, da je bila dvorana čisto polna. Med njimi smo videli deželnega poglavarja, obilo prvih oseb našega mesta, najvišjih civilnih in vojaških oblastnikov. Razun domačih umetnikov se je vdeležila besede slavna umetnica Ljudmila Zadrobilkova in dva ljubljanska pevca, ki sta nalašč zato iz Ljubljane prišla. Pevci so se tako vrlo obnašali, da ploskanje, slava-in živioklici niso hoteli utihniti. Naš vrli Čeh, pevcem učitelj, gospod Lego, pel je tako krepko, pristrčno in milo češki solo: Kd vlast je ma? da se je poslušavcu srce topilo« (Edinost-1).

Na naslednji *bésedi* sredi meseca maja je ob nastopu osrednjega gosta, ruskega goslarja Svečina spet zapel Legov zbor, ki je doživel precejšen uspeh.¹⁵ Lega so kmalu potem premestili na Dunaj k pomorskemu ministrstvu, a ostal je vodilna figura pri razvijanju češko-slovenskih stikov.¹⁶ V Ljubljani je sodeloval pri snovanju Sokola, ki so ga Slovenci po zgledu Čehov ustanovili leta 1863. Kasneje se je zamisel o Sokolu kot narodnoobrambnem telovadnem društvu iz Češke in preko Ljubljane ustalila tudi v Trstu. Telovadno društvo Tržaški Sokol je po večletnih peripetijah uradno zaživelo julija 1882.

Češka komponenta je bila torej že od leta 1848 dalje aktivno vključena v prebujajočo se slovansko meščanstvo v Trstu. Čeprav za tisto obdobje ni točnih podatkov o številu Čehov v Trstu, je Legov primer dokaz, da številčnost ni bila pogoj za razvejano in plodno dejavnost.

»Učimo se od Čehov« ali češki vzor in uveljavitev tržaškega slovanskega meščanstva

Če je bila vloga posameznikov v družbeno-kulturnem življenju pomembna, kot nam kaže primer Jana Lega, je bil prav toliko pomemben tudi vpliv idej in iniciativ, ki so jih le-ti prinašali s seboj. Na Češkem so v tistem času tamkajšnji narodni preroditelji spodkopavali nemško družbeno prevlado. Češki politiki so prirejali množična zborovanja in zahtevali narodno enakopravnost. Ustanovljale so se organizacije, ki so temeljile na narodnem načelu, in ki so hotele biti protiutež nemškemu družbenemu ekskluzivizmu. Kulturna, politična in športna združenja so množično zaživela in med Čehi vzgajala narodno zavest. Na gospodarskem področju je češko meščanstvo s svojim kapitalom podprlo ustanovitev lastnih bančnih zavodov, hranilnic, posojilnic, zavarovalnic, finančnih družb in zadrug. Postavili so na noge razvejano gospodarsko mrežo, ki je finančno jamčila obstanek in razvoj družbeno-kulturnih dejavnosti. Češki uspehi so postali zgled vsem slovanskim narodom cesarstva. Odločilno so vplivali tudi na razvoj družbenega življenja v Trstu.

Politično društvo *Edinost*, je v teku svojega večdesetletnega obstoja med svoje člane vključevalo bolj ali manj vse v Trstu živeče Slovane. Društvo je nastalo novembra 1874 in

¹⁵ »Čitalnični pevci so se pod g. Legom bili oglasili v dveh korih: Kje dom je moj? in v: Rado ide Srbin u vojniko, pa v Riharjevem četverospjevu: Žalosten glas zvonov. Po mnozem ploskanji se je moral ponoviti četverospjev in zadnji kor. Za koliko truda se ima čitalnica zahvaliti iskrenemu rodoljubu g. Legu, vedò vsi naši družabniki in tudi Novice« (Novice-4).

¹⁶ »[...] Slovenci, ki so spoštovali njegovo delo, so se mu oddolžili s tem, da je postal častni član Slovenske Maticice, častni meščan Kamnika in častni meščan stolnega mesta Ljubljana, slovenskega Sokola in Glasbene Maticice. Leta 1912 je slovenska delegacija na 9. vseslovanskem časnikarskem kongresu v Pragi Janu Legu odkrila nagrobni spomenik kot zahvalo in izraz spoštovanja Slovencev do tega zaslužnega širitelja česko-slovenske vzajemnosti. Poudarili so, da bi morali biti ta dan manifestacija vseh Slovencev..., kajti pokazati moramo Čehom, in vsem Slovonom, kako častimo ljudi, ki so delovali za nas. (Edinost, 26. junij 1912, št. 177)« (Gantar Godina, 1998b, 15).

ustanovni člani so že v programu zapisali, da bodo za dosego svojih narodnobuditeljskih ciljev organizirali ljudske in narodne shode (taborje). Ti so prišli v slovensko politično prakso prek Čehov. Prirejali so jih v društveni dvorani ali na odprtem, v raznih krajih tržaške okolice (Pahor, 1975). Že leta 1868 je Josip Vošnjak v *Slovenskem Narodu* objavil članek z naslovom *Učimo se od Čehov*, v katerem je napovedoval organizacijo podobnih manifestacij. Tabori so se na Slovenskem večinoma zvrstili v obdobju 1868–1871 (Marušič, 1974, Melik, 1981). Po prvem neuspelem poskusu, da bi tabor organizirali tudi v tržaški okolici, in sicer na Fernetičih leta 1869, je veljakom *Edinosti*, zaradi prepovedi lokalnih oblasti, to uspelo šele leta 1878 v Dolini. V programu za dolinski tabor so organizatorji poudarili sodelovanje med Slovani. Zato je bilo vabilo na tabor namenjeno bodisi slovenskemu bodisi hrvaškemu prebivalstvu bližnje in daljne okolice. Poleg tega sta na slavnosti, ob ostalih, slovenskih govornikih, nastopila tudi Hrvat Persić v imenu slovensko-hrvaškega prebivalstva Istre in dubrovniški književnik srbskega rodu Viljčević.

Od šestdesetih let 19. stoletja dalje, so se slovensko-češki stiki razširili in češki vzori med Slovenci še bolj okrepili. Nastajale so številne čitalnice po celotnem slovenskem etničnem ozemlju. Po češkem zgledu so leta 1864 ustanovili *Slovensko Matico*, leta 1885 pa *Ciril-Methodovo družbo*, ki je imela svoj vzor v češki *Ústřední Matici Školski*, ustanovljeni leta 1880. V Trstu je narodnjakom, leta 1879 uspelo ustanoviti *Slavjansko delavsko podporno društvo*, leta 1882 *Tržaški Sokol*, leta 1889 *Društvo sv. Cirila in Metoda*, leta 1890 pa *Slovensko pevsko društvo*.

Tesnejše češko-slovensko sodelovanje je imelo vidne posledice tudi v obratno smer; od leta 1882 dalje se je veliko Slovencev iz Trsta in širše okolice odločilo za univerzitetni študij na praškem vseučilišču. Od tega leta dalje se je namreč univerza razdelila na nemški in češki del. Slovenski intelektualci, ki so prej izbirali Dunaj, Gradec ali Padovo, so se od takrat bolj pogosto odločali za študij v Pragi. Na češki univerzi je do leta 1916 doktoriralo 85 Slovencev; od teh je bilo 18 Primorcev med katerimi jih je 7 končalo gimnazijo v Gorici, 6 pa v Trstu.¹⁷

Tržaško slovenstvo se je krepilo. Slovenci so vedno bolj pogosto nastopali samozavestno. Svojemu družbenemu delovanju so z ustanovitvijo *Tržaške posojilnice in hranilnice* zagotovili tudi trden gospodarski temelj. Proti koncu 19. stoletja so se tako začeli gospodarsko osamosvajati in postajati neodvisni od italijanskega ali nemškega kapitala. Trst je medtem postajal vse zanimivejši tudi za prodirajoči češki kapital. Čeprav so v preteklosti gospodarske vezi med Trstom in češkimi deželami precej nihale, je postajalo tržaško pristanišče proti koncu 19. stoletja vabljiva alternativa severnonemškim lukam (Rumpler, 2003). Trst je bil »takrat pomembno trgovsko in prometno središče za češke dežele« (Horejssek, 1971, 86). Češki kapital se je preko Trsta širil v svet. Zato je bilo mesto še kako pomembno središče za rast čeških poslov. Zgovoren je primer banke *Slavia* (slovenska oblika: *Slavija*). Po ustanovitvi leta 1869 se je omejevala na pretežno lokalno, češko poslovanje; s povečanjem prometa pa se

¹⁷ Za podrobnejše podatke in celovitejši pregled glej Gantar Godina, 1990 in Burian, 1948. O jezikovnih težavah slovenskih študentov na univerzi v Pragi glej *Edinost-2*.

Nekateri se niso povsem strinjali z odhajanjem slovenskih študentov v Prago. Med temi je Henrik Tuma tako zapisal: »Bil sem vedno odločno nasproten, da bi naši dijaki zahajali v Gradec, ki je precej zakotno malomeščansko mesto. Pa tudi za Prago nisem bil preveč navdušen, ker sem se bal enostranske vzgoje naše akademične mladine. Poznal sem Čeha kot precejšnje šoviniste, ki enostransko poudarjajo vse, kar je češkega. Res je bil na praški češki univerzi tudi Masaryk, ki je bil na glasu svobodomiselnega demokrata in je na dijaštvo vplival v prav tisti vzgojni smeri, ki sem jo iskal jaz tudi zase in za mladino« (Tuma, 1997, 298). Prav verjetno pa je iz praškega primera Tuma dobil zamisel o ustanovitvi slovensko-italijanske univerze v Trstu, kateri je na drugi strani odločno nasprotoval Hribar, ki je središče slovenskega znanja videl v Ljubljani.

je začela širiti proti jugu in svoje generalno zastopstvo za slovensko območje najprej postavila v Ljubljano, nato pa leta 1874 v Trst.¹⁸ Uspeh banke je temeljil na sklepanju zavarovalniških pogodb, ki pa se v času ni zadostno obrestoval. Čeprav je bil tržaški poskus *Slavije* kratkotrajen je podatek pomemben pri razumevanju, v katero smer je silila gospodarska tendenca. *Slavija* je odprla pot ostalim češkim koncernom. V naslednjih letih se je kot najbolj aktivna pri izvozu svojega kapitala proti jugovzhodu izkazala praška *Živnostenská banka* (Nečas, 1989, 52).

Bančni zavodi niso bili edini, ki so v Trstu videli možnost učinkovitega poslovanja. V *Imeniku slovanskih društev in udruženj v Trstu in okolici*, ki je bil sestavljen leta 1907, je prisotna tudi zavarovalniška družba z imenom *Prva češka zavarovalnica na življenje*. V ta isti publikaciji je zavarovalnica objavila tudi oglas, v katerem piše, da je bila *Prva češka splošna delniška družba za zavarovanje na življenje v Pragi* »edina slovanska delniška življenska zavarovalnica«. Strankam je nudila različne zavarovalniške ponudbe in je imela »glavno zastopništvo za slov. dežele v Trstu, ulica Torre bianca šte. 21., 1« (Imenik, 1907). Prav gotovo v tem primeru zapis slov. dežele velja za slovenske ne pa za slovanske. Zanimivo je še, da je družba imela svoj sedež na hišni številki, kjer je nekaj let pozneje, po prvi svetovni vojni imelo svoj sedež začasno predstavništvo novonastale Češkoslovaške republike.

Češke družbe in zlasti češko bančništvo se je za prodor proti morju oprlo tudi na slovenske ustanove, saj so Slovenci, kot skupnost, postajali v Trstu vse bolj kredibilen poslovni partner in trden finančni osebek.¹⁹ Ob vse številčnejših zadrugah, posojilnicah, hranilnicah in raznih družbah so leta 1905 ustanovili še *Jadransko banko*, bistvena pridobitev za gospodarsko osnovo tržaških Slovencev. Tudi v tem primeru je prišla na dan tržaška posebnost: ob slovenskem kapitalu so k delniški glavnici prispevali svoj delež še Hrvati, Srbi in kasneje še Čehi, kar je predstavljalo »bel exemple d'action commune des Slaves« (Michel, 1976, 75). Čeprav na začetku v delniški glavnici *Jadranske banke* ni bilo češkega kapitala, se je češki vpliv čutil prek *Ljubljanske kreditne banke (LKB)*, kjer so bili Čehi prisotni od ustanovitve dalje. Ko so se skrhalo odnosi med *LKB* in *Jadransko banko*, je vlogo *Ljubljanske kreditne banke* prevzela *Živnostenská banka* iz Prage. Tako se je češko gospodarstvo širilo proti jugu in si ustvarilo v Trstu in ob Jadranu pomembno postojanko (Pahor, 1996, 24; Nečas, 1989, 54). V tem gre iskati razlog za njegovo rastočo prisotnost ob Jadranu od konca 19. stoletja dalje. Jaroslav Preiss, intelektualec, novinar in nato med najpomembnejšimi češkimi bankirji je zato lahko upravičeno pisal, da »banke v Ljubljani, Trstu, na Hrvaškem in v Dalmaciji upirajo svoj pogled v Prago, kot naravnemu središču denarnega trgovanja slovanskega sveta« (Kosatfk, 1996, 32). S tem v zvezi Michel, in po njem še Millova in Sapelli, izpostavlja vlogo češkega bankirja Jaroslava Preissa, ki je na neoslavističnem kongresu v Pragi leta 1908 podčrtal vlogo Trsta kot »une des positions dominantes du capital slave dans sa lutte contre la pénétration allemande«. Michel nato zaključuje svoj oklepaj o Trstu z ugotovitvijo, da v celem cesarstvu je prav mesto Trst doživelo najostrejši boj med narodnimi skupnostmi (Michel, 1976, 75, 76).²⁰

¹⁸ »Tržaško generalno zastopstvo je začelo poslovati s 1. januarjem 1874, toda prvi semester je padla dejavnost pod raven, kakršna je bila v enakem obdobju prejšnjega leta v Ljubljani. Medli uspehi v bilanci so naznačevali, da spremembe v zvezi s sedežem in vodstvom generalnega zastopstva niso bile izpeljane s srečno roko. V Pragi so zato začeli misliti ne samo na prestavitev generalnega zastopstva v lastno režijo, marveč tudi na morebitno vrnitev sedeža v prejšnje mesto« (Nečas, 1989, 51). Kot zastopnik *Slavije* se je takrat uveljavljal Ivan Hribar (Hribar, 1983, 66).

¹⁹ Za splošno poglobitev bančništva v habsburškem cesarstvu v obdobju pred prvo svetovno vojno, je bilo za to študijo koristno delo Michel, ki vsebuje tudi zanimivo analizo o položaju v Trstu. Pri razumevanju uveljavljanja čeških bančnih koncernov v srednji in južni Evropi pa sta pomembni študiji Nečas, 1989 in Nečas, 1993 ter članek Horejssek, 1971.

Češki gospodarstveniki so se že v devetdesetih letih 19. stoletja zanimali za denarne razmere na Tržaškem, vendar prvi, izključno češki bančni zavod, je leta 1907 bila *Osrednja banka čeških hranilnic (Ústřední banka českých spořitelén)*, ki je imela svoj sedež na Rusem mostu. Odprtje podružnice v Trstu je spodbudil tržaški trgovski časopis *Tržčanski Lloyd*, a odločilni so bili tesni kreditni stiki, ki jih je češki denarni zavod vzpostavil s slovenskimi strankami ter nova politika praške centrale, ki je poleg Trsta ustanovila svojo filialo tudi v Galiciji, v Lvovu (Nečas, 1989, 55). Tržaška podružnica je bila v svoji začetni fazi podrejena dunajski filiali, od 1. januarja 1908 pa je postala samostojna. Praška centrala ji je dodelila območje avstrijskega Primorja, Hrvaško in Slavonijo v županijah Zagreb, Varaždin in Reka.²¹ V pulikaciji *Guida generale di Trieste* za leto 1908, je banka zabeležena z imenom *Banca centrale delle casse di risparmio boeme, filiale di Trieste*. Kot direktorja sta navedena Pokorný Giovanni in Hrabánek Venceslao, kot uslužbenci (impiegati), pa so bili zaposleni Bonda Ferdinando, Gärtner Janko, Gelcich Ottone, Neumann Jaroslavo, Pavliček Giuliano, Srch Jan in Vokál Jaroslavo (Guida-1, 367).* Leto kasneje je bilo na banki zaposlenih že 26 oseb (Guida-2, 381). Tržaška filiala je s svojim poslovanjem dosegala zavidljive bančne obračune. V triletju 1907–1909 se je plačilni promet tržaške filiale *Osrednje banke čeških hranilnic* stalno večal: za leto 1907 je bil celotni znesek 10.270.000 kron, leto kasneje se je povišal za skoraj pet krat in leta 1909 je presegal 64 milijonov (Nečas, 1989, 56).²²

Verjetno je prav uspeh *Osrednje banke čeških hranilnic* privedel do tega, da je tudi najstarejši češki bančni zavod odprl svojo podružnico v Trstu. *Živnostenská banka*, ki je bila že udeležena pri večanju akcijskega kapitala *Jadranske banke*, je odprla svojo filialo v samem osrčju Trsta 1. junija 1908. *Živnostenská banka pro Čechy a Moravu* je imela svoj sedež na ulici S. Nicolò na številki 30. Imela je sledeči upravni odbor: za predsednika je bil postavljen Otto Cav. Giov. (verjetno Cavaliere Giovanni), svetniki so bili Jahn dr. Feder. (Federico), Řivnác Ant. (Antonio ali Anton oz. Antonín), Sedlák Procopio, Topinka Giov. (Giovanni), Kreibich ing. Camil. (Camillo oz. Kamil), vodja in nato direktor pa Bohumil Novák (Guida-2, 381). Naslednje leto je ob že omenjenih, tržaška *Živnobanka* zaposlovala še naknadnih 22 oseb za skupno 30 uslužbencev (Guida-3, 417). O pozitivnem poslovanju filiale govori tudi podatek, da se je v istem obdobju obseg bančnih poslov, carinskih in rembursnih kreditov, lombardnega blaga in akreditivov povečal od 150 na 540 milijonov kron (Nečas, 1989, 56). Kasneje je začelo poslovanje upadati in je v letih pred izbruhom svetovne vojne bilo manj uspešno. V tistem obdobju je filiala poslovala z delnimi izgubami zaradi soustanavljanja delniške družbe *Dalmatinska mramorna industrija v Splitu* in zaradi prekoračitve kreditov pri firmi *R. Dussich* v Trstu in firmi *E. Caldò* v Rovinju. Zaradi negospodarjenja je prejšnjega direktorja Nováka zamenjal Václav Hrabánek. Po izbruhu svetovne vojne sta prenehali uradovati tudi zdraviliški ekspozituri v Gradežu in Opatiji, ki sta v prejšnjih letih delovali v sklopu tržaške filiale (Nečas, 1989, 56).²³

²⁰ O tem lahko v italijanskem jeziku še Cattaruzza, 1989.

²¹ V tržaškem državnem arhivu so v registru podjetij zabeležene informacije o bančnem zavodu, od povišanja glavnice do sprememb članstva upravnega odbora (ASTS-6). V istem registru so zabeleženi tudi podatki *Živnostenske banke*. Michel piše v svoji knjigi na strani 75, da je *Sporobanka*, kot so jo večkrat imenovali, odprla svojo podružnico v mestu leta 1905, ampak po pregledanem in zgoraj navedenem arhivskem gradivu drži Nečasova trditev o letu 1907.

* Od začetnih 9 uslužbencev je število kmalu naraslo. Po imenih in priimkih zgoraj navedenih uslužbencev bi lahko sklepali, da gre verjetno, vsaj v večini primerov za ljudi češkega porekla.

²² Za širši vpogled v delovanje tega bančnega zavoda glej Šola.

Praška *Živnostenska banka* je imela pri postavitvi trdnih gospodarskih temeljev slovanškega meščanstva v Trstu zelo pomembno vlogo, ki je bila tudi v javnosti precej vidna. Zato so se tržaški protislovenski manifestanti leta 1911 znesli tudi nad podružnico banke v takratni ulici Nuova (Michel, 1976, 75).

Banke in zavarovalniške družbe so v Trst pošiljale svoje uradnike, a prihajali so tudi visoki državni uradniki, ki so bili zaposleni na poštinih uradih in v sklopu železnice ter profesorji, inženirji, inšpektorji in drugi (Pahor, 2002, 203). V Trstu so začeli odpirati svoja podjetja tudi zasebniki češkega rodu; Vít Jung se je ukvarjal s trgovanjem kave na debelo, medtem ko je Zdeněk Nikolau trgoval s čajem. Ferdinand Vondráček je že leta 1889 ustanovil svoje podjetje, ki se je ukvarjalo z uvozom kave. Uradni naziv podjetja je bil zapisan v italijanščini *Importazione triestina di caffè*, v češčini *Terstský dovoz kávy* in nemščini *Triester Import Caffe Ferdinand Vondráček* (ASTS-4).²⁴ Številne firme, ki so imele svoj sedež na Češkem so pošiljale v Trst svoje zastopnike. Precej cenjeno je bilo češko pivo, zlasti iz Plzně in iz Budějovic, ampak tudi tovarna *Škoda* je imela v Trstu svojega predstavnika, inženirja Kreibicha. Leta 1880 se je v statističnem popisu kot češko oziroma moravsko in slovaško govoreče opredelilo 92 oseb (OS-1, 38).²⁵ Njihova prisotnost na teritoriju je bila takole razdeljena: v mestu samem 65, v predmestju 15 in v okolici 12. Deset let kasneje se je število povečalo na 106, od katerih je bilo 66 moških in 40 žensk (OS-2, 129). Leta 1900 pa je bilo v Trstu 145 oseb, ki se je na ljudskem štetju izreklo za češko govoreče (OS-3, 68). Pri ljudskem štetju, ki so ga ponovili leta 1910 pa so v avstrijskem Primorju ločili samo kategorije italijanski, nemški, slovenski in hrvaški pogovorni jezik. Češki, moravski oziroma slovaški jezik so bili z ostalimi združeni v kategorijo *drugi*.²⁶ Zato pri določitvi vsaj okvirnega števila Čehov v Trstu v letih, ko je bila njihova prisotnost še najbolj znatna, se študija opira na druge vire. Po neobjavljenih spominih Odoná Pára, ki je bil od leta 1912 v Trstu in se kmalu vključil v družbeno življenje znotraj češke skupnosti, se je število Čehov gibalo med 400, kot piše dr. Kamil Väter v svoji brošuri o zdravilišču v Gradežu izdani leta 1909 v Pragi in 2.000, kot se je večkrat govorilo na kasnejših sestankih organizacije Čehov v Trstu, *Česká beseda* (ANM-1). Pára je zapisal, da je po realnih ocenah za Trst in okolico v letu pred prvo svetovno vojno najbolj primerna številka 1.500.

Povečani številčnosti je sledila večja organiziranost češke skupnosti. Predvsem mladi Čehi so se začeli med sabo srečevati. »Česká Mládež« ali češka mladina, kot so se neuradno imenovali, ni imela svojih prostorov in zato so se večkrat srečevali v restavracijah, v slovenskem Narodnem domu, kjer je imel svoje prostore tržaški Sokol ali v Slovanski čitalnici. Tako so se za novoletno slavlje leta 1907 zbrali v restavraciji hotela Evropa, ki ga je upravljal neki Čeh, medtem ko so v dvorani Sala Tersicore, na ulici Chiozza 7, organizirali ples v maskah (ANM-1). Igrala je godba 97. pešpolka, ki jo je vodil Čeh Petr Teplý. Poleg mladih so se tudi drugi Čehi družili med sabo; državni uradniki so se zbirali v restavraciji hotela Evropa ali v hotelu Volpich, katerega upravitelj je bil Čeh, delavci, železničarji in nekateri trgovci so se zbirali v restavraciji in kavarni hotela Balkan v Narodnem domu, medtem ko so oficirji, vojaki in uradniki hodili v kavarno Commercio, kjer so imeli svojo sobo imenovano

²³ V letu 1914 je bilo na tržaški podružnici Živnobanke zaposlenih 56 oseb (Guida-4, 533).

²⁴ V tržaškem registru podjetij je možno v glavnih obrisih slediti, kako se je podjetje razvijalo v naslednjih letih: po koncu prve svetovne vojne se je leta 1919 podjetje preselilo v novo češkoslovaško prestolnico Prago in je Trst postal sedež filiale. Firma se je obenem preoblikovala z namenom, da bo uvažala in izvažala razna živila. Podjetje je nato prenehalo delovati leta 1925 (ASTS-4, ASTS-5).

²⁵ Popisni obrazci niso razlikovali med *Böhmisch*, *Mährisch* in *Slovakisch*.

²⁶ Glej tudi Holz, 1999, 395.

Kurník. Ob nedeljah so še zlasti obiskovali koncerte na tržaškem nabrežju v hotelu Excelsior Palace.

Trst je bilo v tistem obdobju mesto z visokim odstotkom priseljencev. Veliko jih je prihajalo iz ostalih cislejtanskih pokrajin. Iz Češke in Moravske, dežele v katerih so bili Čehi v večini, ampak še zdaleč ne edina narodna skupnost, je bila njihova številčna prisotnost od zadnjega desetletja 19. stoletja dalje krepko nad tisoč. Vsekakor podatke o rojstnem kraju, ne gre enačiti s katerokoli narodno pripadnostjo in služijo le kot informativno dopolnilo. Leta 1890 je bilo v Trstu priseljencev rojenih na Češkem 1.304 in na Moravskem 382 (prebivalcev Trsta je bilo skupno 157.466). Deset let kasneje pa 1.017 in 389 (Trst 178.599). Za leto 1910 je bilo s Češke 1.455 in z Moravske 704 ljudi, v večini moških (Trst 229.510) (Breschi, Kalc, Navarra, 2001, 161). Iskanje in določanje narodne pripadnosti je tako v Trstu, kot na ostalem območju Avstro-Ogrske lahko izredno težavno. Na to kaže, poleg drugega, tudi dejstvo, da je bila v Trstu prisotna organizacija Nemcev iz čeških dežel oziroma Bohemije. Društvo Bund der Deutschen in Böhmen je v Trstu delovalo vse od leta 1896 in člani so se zbirali v raznih javnih lokalih v mestnem središču (ASTS-2).

Narodni dom in češka društvena dejavnost v Trstu

Novo poglavje v življenju primorskih Slovencev se je začelo s postavitvijo Narodnega doma leta 1904. Večnamensko zgradbo Narodnega doma so na pobudo slovenskih narodnjakov zbranih v pripravljalnem odboru društva *Narodni dom*, začeli snovati leta 1900. Izgradnjo je nato finančno omogočila *Tržaška posojilnica in hranilnica* po načrtu takrat že dobro znanega goriškega arhitekta Maksa Fabianija. Stavba je bila dokončana leta 1904. Najprej so se vanj vselila nekatera društva, nato je bil odprt hotel s kavarno in restavracijo, nazadnje pa še prostori Slovanske čitalnice in velike dvorane.²⁷ Čeprav je stavba predstavljal predvsem simbol slovenstva sredi mesta, je Narodni dom vseboval tudi močan vseslovanski delež.²⁸ *Slavjani* so se med seboj še vedno zbirali v društvih kot sta bili *Edinost* in *Slavjanska čitalnica*, ampak zaradi številčnejše prisotnosti v mestu so začeli ustanavljati posamezna društva. Tako so ob Slovencih tudi drugi slovanski narodi v mestu dobili svoj prostor v Narodnem domu. Hrvati iz Dalmacije so se že leta 1900 združili v društvo *Dalmatinski skup* in tam prirejali svoja srečanja. Sledila jim je srbska pravoslavna skupnost. V naslednjih letih je Narodni dom postal center tudi češkega družbeno-kulturnega delovanja v Trstu. Čehi so hoteli svojo družbeno dejavnost razviti in jo postaviti na trdnejšo osnovo. Začeli so se sestajati v dveh organizacijah. Obe sta delovali v prostorih Narodnega doma. Prva, *Česká Beseda v Terstu*, ustanovljena leta 1909, je imela svoj sedež v *Slavjanski čitalnici*, v prvem nadstropju stavbe na Vojaškem trgu (Piazza Caserma). Druga, že leto prej ustanovljena *Československá Obchodnická Beseda v Terstu*, se je prav tako shajala v »Hotelu Balkan«, in v ostalih prostorih Narodnega doma.

²⁷ Razčlenjeni opis je v publikaciji *Narodni dom*, 1995.

²⁸ O simbolnem pomenu zgradb, kot je bil Narodni dom glej Mosse, 1975. Primerjavi bi prav gotovo ustrezalo praško gledališče *Národní divadlo*, ki so ga češki narodnjaki postavili z denarjem zbranim med ljudstvom. Praško češko govoreče meščanstvo je tako, sredi osemdesetih let 19. stoletja dobilo svoj »spomenik iz kamena in cimenta«, kot to pojasnuje v svojem delu Mosse (Mosse, 1975, 33). Razlaga, ki nam jo ponuja se nedvomno vsklajuje s pomenom, ki so ga takrat imele stavbe-spomeniki pri usmerjanju množic v politiko združevanja okoli narodne simbole. Mossejevi trditvi nedvomno ustreza primer tržaškega Narodnega doma.

»Československá Obchodnická Beseda v Terstu«

Dne 20. marca 1908 je 23 članov tržaškega odbora *Československé Obchodnické Besedy v Terstu* (Československa trgovska beseda v Trstu) zaprosilo osrednji praški odbor za priznanje tržaške sekcije.²⁹ Verjetno je prav v istem obdobju prošnjo posredovalo tudi pristojnim oblastem, ki so s pismom z dne 27. aprila odgovorile pritrdilno. Naslednji mesec, 26. maja je društvo priredilo v prostorih Tržaškega Sokola, v Narodnem domu, občni zbor. Pod sporočilom, ki ga je društvo poslalo policijskim organom je podpisanih sedem odbornikov: Johann Moor, Anton Vebr, Ottomar Valeš, Břetislav Doležal, Bohumil Poňka, Josef Kniha in Petr Wenzel.

Do naslednjega leta, ko je bil spet na vrsti občni zbor, *Generalversammlung*, ni zaslediti drugih sporočil. Na zboru, ki se je vršil 17. januarja 1909 v Hotelu Balkan so izvolili nove odbornike, med katerimi je bila večina novih. Ob Vebru in Doležalu so bili na seznamu še Milán Kupča, Bohumil Danihelka, Norbert Víta, Antonín Tesař in Václav Víta (ASTS-3).

28. novembra je Jan Kareš oznanil policiji, da se bo občni zbor za leto 1912 odvijal v Hotelu Balkan 1. decembra istega leta. Dnevni red je poleg poročila o delovanju društva predvideval tudi izvolitev novega odbora. Na koncu pisma je še navedeno, da je društvo imelo svoj sedež v ulici Miramar na številki 17, pri podjetju *Vondráček*.

Medtem ko so bila do tistega trenutka vsa pisma naslovljena na policijske organe v nemškem jeziku, je bil naslednji, ki je spet obveščal o novem občnem zboru, napisan v italijanščini. *Radunanza elettorale ordinaria* je bila sklicana za 11. januar 1914 v Hotelu Balkan (ASTS-3). Društvo je sporočilo policiji izid volitev občnega zbora: za predsednika je bil izvoljen Giovanni Novák, tajnik je postal Venceslao Polák, blagajnik pa Guglielmo Tejček. Vsi trije so bili dosegljivi na naslovu prej omenjene firme *Vondráček*. Velja podčrtati, da so poleg pisma, tudi imena napisana v italijanščini oziroma v poitalijančeni obliki.

12. februarja 1914 je tajnik društva Polák sporočil policiji imena in delovna mesta vseh članov ter dodal, da se sedež društva nahaja v Hotelu Balkan. Članov je bilo 20 od katerih je bilo 14 zaposlenih pri podjetju *Vondráček*. Dve osebi sta bili v službi v Hotelu Balkan, ena oseba pri špedicijskem podjetju *Adriatica*, za ostale tri pa podatki niso čitljivi (ASTS-3).

Člani *Československé Obchodnické Besedy v Terstu* so se torej zbirali v Narodnem domu. Čeprav so osnovali novo, češko društvo, so še vedno obiskovali Narodni dom in poleg tega, da so tam organizirali ustanovni občni zbor, so tam naknadno imeli tudi svoj sedež. Omembe vredna je številna prisotnost uslužbencev podjetja *Vondráček*, po drugi strani pa je zanimivo poudariti socialni izvor društvenega vodstva: v dokumentu o volitvah občnega zbora z dne 11. januarja 1914 je zapisano, da je predsednik Novák skladiščnik (*magazziniere*), tajnik Polák uradnik (*impiegato*) in tajnik Tejček trgovski pomočnik oziroma prodajalec (*commesso*). Podatek kaže, da so se v društveno delovanje vključevali predstavniki prav vseh slojev, ki so se iz čeških dežel namestili v Trstu.³⁰

Po ustanovitvi *Československé Obchodnické Besedy v Terstu*, ki pa v družbenem življenju ni našla svojega mesta, se je leto kasneje ustanovila *Česká beseda*, ki je v kratkem postala vodilno češko društvo v Trstu.

²⁹ Podpisi so v večini primerov nečitljivi. Kvečjemu se da domnevati, da so bili med podpisanimi gospod Poňka, gospod Doležal, gospod Kacovský, gospod Černý, gospod Kratochvíl, gospod Pokorný in gospod Dvořák (ASTS-3).

³⁰ Najdenega gradiva ni veliko. Poleg sporočil o vsakoletnih občnih zbora sploh ni informacij o kakršnihkoli pobudah.

»Česká beseda v Trstu«

Pobudo za bolj resno in organizirano delovanje Čehov v Trstu je dal podravnatelj podružnice *Osrednje banke čeških hranilnic v Trstu* Václav Hrabánek (ANM-1). Pripravljalni odbor je z delom začel že leta 1908 in 17. junija 1909 so pristojne oblasti pisмено obvestile Hrabánka, da »C. kr. namestništvo v Trstu ni imelo povoda zabraniti naznanjeno vstanovitev društva Česká beseda v Trstu v smislu predloženih pravil« (ASTS-10). Nekaj mesecev kasneje, točneje 5. decembra, se je v prostorih *Slovanske čitalnice* v Narodnem domu vršil ustanovni občni zbor društva. Prisotnih je bilo 36 članov (ANM). O sklepih, ki so jih sprejeli, so obvestili policijske organe. Posredovali so jim seznam vseh izvoljenih oseb, s funkcijo in domačim naslovom. Predsednik društva je postal Antonín Kubička, František Skorkovský podpredsednik in Václav Hrabánek tajnik.³¹ Odborniška mesta so zasedali Jan Brabenec, Václav Petr, Josef Vokoun, Ferdinand Vondráček in Bědřich Wagner, medtem ko so namestniki postali Zdenko Nikolau, Jaroslav Vanfk, František Vosecký in Karel Wíšo. Od navedenih imen so bili »opravičeni zastopati društvo na zunaj gospodje: Kubička Antonín, predsednik, Skorkovsky František, podpredsednik ter Hrabánek Václav, tajnik« (ASTS-10). Vsi izvoljeni predstavniki so svoja mesta pokrivali za dobo enega leta.³²

Odbor je pošiljal naokoli vabila za vstop v novoustanovljeno društvo in po številu pisem je mogoče reči, da je češka skupnost v Trstu in celem avstrijskem Primorju štela približno 2.000 oseb (ANM-1). Društvo, ki je imelo svoj sedež v Trstu, je policijskim oblastem poslalo tudi svoja pravila, ki so bila sestavljena iz tridesetih točk. Uradni jezik društva je bil češki.³³ V tretjem členu pravilnika je bilo zapisano, da »društvo ima namen gojiti plemenito družabno zabavo ter poučevati in izobraževati vsestransko svoje člane« (ASTS-10). Društvo je zato nameravalo urediti svoje prostore, ki bi jih uporabljalo za seje in društvene zabave članov ter čitalnico, ki bi jo opremilo s številnimi knjigami in časopisi namenjenimi društvenim članom. Odbor je imel namen prirejati predavanja in nepolitične razprave, gojiti petje, organizirati koncerte, gledališke predstave in razne zabave. Društveni člani so imeli v načrtu tudi prirediti izlete in sprehode.

Pravila društva so obravnavala še občne zборе, posamezne vloge odbora in odbornikov samih, ter podrobnosti glede oglasov in društvenih dopisov. Zadnja točka pravilnika določa, da »če bi se društvo razšlo ali bi bilo uradno razpuščeno in bi se glede imetja posebnega ne določilo, pripade isto društvu *Ústřední matica školska v Praze*, a če bi to društvo več ne obstajalo, društvu *Komensky na Dunaju*« (ASTS-10).

Dva dni po ustanovitvi je društvo organiziralo v prostorih Slovanske čitalnice prvo srečanje. Člani so se med sabo seznanjali, ženske članice so pripravile bogato zakusko in mladina je plesala ob zvokih klavirja. Ob Čehih so prišli tudi »Jugoslovani«, predvsem taki, ki so zaradi

³¹ V Párovih spomnih je zgrešeno zabeleženo, da je predsednik postal Antonín Záhorský, ki pa je to funkcijo prevzel naslednje leto. Glej tudi *Edinost-3*, kjer je poročilo o ustanovitvi društva. Časopis navaja, da je to prva organizacija »že številnih čeških pionirjev«, kar pomeni, da je Češkoslovska trgovska beseda v Trstu imela zelo omejeno vidnost in svojo funkcijo opravljala verjetno skoraj izključno znotraj firme Vondráček.

³² V tržaškem seznamu podjetij je med naštetimi imeni najti registrirane, poleg že omenjenega Ferdinanda Vondráčka še Nikolaua, o katerem ni podatkov, in Hrabánka, ki se je od julija 1916 do maja 1917 ukvarjal z uvozom, izvozom in komisijami, »importazione, esportazione, commissioni« (ASTS-7; ASTS-8). Register vsebuje več oseb za katere je mogoče upravičeno sklepati, da so bili češkega izvora. Tak je primer Luigija Hadlčika (imena in včasih tudi priimki neitalijanskega in nenemškega izvora so pogosto krat zabeleženi v poitalijančeni oziroma ponemčeni obliki), trgovca iz Prage, ki je februarja leta 1906 od Thomasa K. Whitticka kupil podjetje v Trstu. Firma Hausarbeiter-Strickmaschinen-Gesellschaft, se je ukvarjala s trgovanjem šivalnih strojev in proizvodov le-teh, je sicer delovala le do novembra istega leta, a je še dodaten primer o prisotnosti trgovcev češkega rodu v mestu (ASTS-9).

³³ Vsi zapisi, ki jih je društvo poslalo policijskim oblastem so v slovenskem jeziku in tudi pravilnik društva je napisan v slovenščini.

svojega študija obiskovali šole na Češkem ali taki, ki so bili poročeni s češkimi ženskami. Podobno so moški češkega rodu imeli »jugoslovanske« soproge in z njimi prišli na družabnost (ANM-1). Zaradi mešanih zakonov je društvo v sodelovanju s Slovansko čitalnico in Ruskim krožkom prirejalo tečaje češčine, slovenščine, hrvaščine in drugih jezikov. Tečaji so potekali na ulici Aquedotto 20 v tretjem nadstropju. Češkega je takrat, leta 1909 vodil gopod Vosadka in je potekal dva krat na teden po eno uro. Nato je učiteljsko vlogo prevzel »visok bančni uradnik. Z obsežnim poznavanjem češke zgodovine, še bolj pa z lastnim pogledom na tedanja češko kulturo je seznanjal udeležence tudi s prizadevanji čeških javnih delavcev« (Hočevar, 1969, 85). Čeprav z nihanji v številu tečajnikov se je učenje češčine nadaljevalo tudi v naslednjih letih, »ker se je povsod kazala praktična potreba tega jezika« (Edinost-11). Češki tečaj so poleg Slovencev obiskovale žene čeških bančnih uradnikov nečeškega rodu (Hočevar, 1969, 85). Jezikovni tečaji so tako postali med najbolj vidnimi pobudami Slovanske čitalnice in ostalih društev, ki so z njo tesno sodelovala.

Česká beseda je od samega začetka veliko sodelovala z ostalimi slovanskimi društvi, ki so bili prisotni v Trstu in zlasti tistimi, ki so delovali v Narodnem domu. Društveni člani so vzdrževali tudi tesne osebne stike z voditelji ostalih društev, kot so bili častni predsednik Slovanske čitalnice Otokar Rybář, predsednik *Srpske čitaonice* Lazar Aničić, predsednik *Dalmatinskega skupa* Krsto Krstulović in mlajši člani z vrstniki slovenskega *Akademskoga ferijalnega društva Balkan*. Spomladi leta 1910 je *Česká beseda* v sodelovanju z omenjenimi društvi priredila Veliki *Orkestralni Koncert*. Za prireditev je v mestu veljalo veliko pričakovanje, kajti na programu so bili umetniki svetovnega slovesa. Štirijezično vabilo je napovedovalo nastop gospe Lily Nordgartove, primadone slovenskega deželnega gledališča v Ljubljani, mojstra Frana Ondříčka, skladatelja Emila Adamiča in kapelnika Teplý-ja z orkestrom c. kr. pešpolka št. 97 v Trstu. Na sporedu so poleg Smetane in Dvořaka bili še Beethoven, Weber, Grieg, Jenko, Lisinski in Laub. Gledalcem so bile na razpolago lože za pet ali za štiri osebe, sedeži v parterju in mesta stoje. Dijaki so imeli na razpolago znižane vstopnice (ASTS-11).

V letaku iz novembra 1910 je *Česká beseda* vabila v društvene prostore na izredni občni zbor, na katerem so poleg branja posameznih poročil potekale tudi volitve društvenih organov.³⁴ Z razliko od zapisov, ki so jih pošiljali oblastem je letak napisan v češkem jeziku. Mesec kasneje so c. k. Policijskemu ravnateljstvu poslali seznam novoizvoljenega odbora. Tokrat so imenom in funkcijam dodali še poklic posameznikov. Predsednik je postal M. U. Dr. Anton Záhorský, zdravnik, in podpredsednik Jng. Jan Brabenec, višji inženir *Južne železnice* v Trstu. Člani odbora so bili: M. U. Dr. Th. Markl, c. k. sanitetni inšpektor, Anton Mašek, prokurist tržaške podružnice *Živnostenske banke*, Emanuel Švarc, prokurist podjetja *Löblowitz & Süsland*, Karel Wřšo, podravnatelj tržaške filiale *Ústřední banky českých spořitelien*, Václav Petr, blagajnik pri istem bančnem zavodu in Josip Sika, asistent c. k. državne železnice. Namestniki odbornikov so bili: Ladislav Rouš, asistent c. k. glavnega carinskega urada v Trstu, Jan Durnánek in Jaroslav Vaník, blagajnika tržaške podružnice *Živnostenske banke* in Jaroslav Lípa, uradnik pri *Ústřední banki*. Nadzornika sta bila Antonín Kubička, prokurist pri zavarovalnici *Meridionale* ter František Skorkovský, podravnatelj *Jadranske banke* v Trstu.

V letu 1910 je *Česka beseda* priredila še žalno svečanost ob smrti Leva Tolstoja (15. decembra). O njegovem pomenu je spregovoril dr. Boleslav Bole (Edinost-8).

³⁴ Na glavi letaka je kot naslov društva naveden Narodni dom II. p. (oziroma patro, nadstropje v češčini) in zato je mogoče sklepati, da je društvo imelo te prostore (tudi) za svoje.

Podobno kot ostala tržaška društva, je tudi *Česká beseda* v pustnem času prirejala ples za svoje člane. 4. februarja 1911 so »samo za člane in povabljene« organizirali plesno zabavo (ASTS-10). Vstopnina je znašala 1 krono. Leta 1911 je društvo začelo občasno obveščati člane o svojih dejavnostih na tiskanih letakih. V mislih odbornikov naj bi to predstavljalo osnovo za bodoči češki časopis, ki pa ni nikoli nastal (ANM-1).

Dne 8. marca 1911 je *Česka beseda v Terstu* v letaku oznanila, da bo 22. marca na sporedu I. redni občni zbor in istočasno sporočila, da bo odprta društvena knjižnica. Takrat je le-ta štela nad 300 knjig. Izposoja knjig je bila možna še ob torkih od sedmih do osmih zvečer in ob sobotah od osmih do devetih, prav tako v večernih urah. Občni zbor je kot vse ostale omenjene prireditve potekal v Narodnem domu.

V teku leta je društvo nadaljevalo z družabnimi in kulturnimi pobudami. Organizirali so koncert Jaroslava Kociána, predavanje Josefa Sike o češki pisateljici Boženi Němcovi in druga srečanja. Priredili so vrsto nedeljskih izletov na Prosek, v Vipavsko dolino, v Dutovlje, v Škedenj, na Slavnik, v Hrpelje in Kozino, v Drago in v Trebče. Deloval je tudi fotografski krožek. Predsedoval mu je inženir Karel Budinka, tajnik je bil bančni uradnik Václav Petr, medtem ko je tečaj fotografije vodil inženir Karel Anger (ANM-1).

5. avgusta 1911 je društvo povabilo v goste pevski kvartet *Palla* in člane *Plzeňskega gledališča*. Na spored večera, so kot prvo točko uvrstili Himno Slovanov. Sledile so arije raznih slovanskih skladateljev in »pisne v národním tonu«. Koncert je društvo priredilo v *Slovanski čitalnici* in vstopnina je znašala dve kroni. Vabilo je bilo namenjeno širši publiki in ne le članom društva oziroma *Slovanske čitalnice* (Edinost-10). V mesecu oktobru je, samo za člane in brez vstopnine, priredilo »veselico s petjem, godbo in plesom«. 10. novembra je *Česká beseda*, v sodelovanju s *Slovansko čitalnico* in ostalimi prej omenjenimi slovanskimi društvi priredila v Narodnem domu komorni koncert *Ševčíkovega kvarteta*. Ob Smetani in Dvořaku je bil na programu še Glazunov. Glasbeniki so na svoji turneji že prej nastopili v Ljubljani, kjer so imeli precejšen uspeh in zato je bilo »po pravici pričakovati prav izbranega vžitka prve vrste« (Edinost-9). Mesec kasneje so napovedali, »da se bo v društvenih prostorih dne 9. t. m. vršil Miklavžev večer s plesom in sicer za odrasle ter dne 10. t. m. popoldne za otroke« (ASTS-10).

Po novem letu je bil spet na vrsti občni zbor, na katerem so si člani razdelili funkcije. Na predsedniško mesto se je vrnil Antonín Kubička, podpredsednik pa je postal Karel Wíšo. Josef Kügler je bil izvoljen za tajnika, Josef Zuska za blagajnika in odborniki so postali Josef Sika, Ant. (verjetno Antonín) Nachtigall, Ant. (Antonín) Třkač ter Emanuel Schwarz (ali Švarc). Spomladi leta 1912 pa je prišlo do trenj znotraj odbora in nekateri člani so se raje umaknili z vodilnih mest. Zato so novembra sklicali izredni občni zbor in na mesto predsednika se je vrnil pobudnik društva Václav Hrabánek, ravnatelj tržaške podružnice *Živnostenske banke*. Na podpredsedniško mesto je bil izvoljen Emanuel Schwarz, tajnik je postal Odon Pára, inženir pri državni železnici v Trstu, blagajniki so bili Jaroslav Plavec, uradnik *Sporobanke* in Josef Janoušek, inženir pri podjetju *Stabilimento Tecnico*, Josef Sika, uradnik pri c. k. carinskem uradu v Trstu, Karel Kratochvíl, uradnik *Sporobanke*, Václav Vích, uradnik *Živnostenske banke*; namestniki so postali štirje mladi bančni uradniki Ludvík Housar, Metod Kačer, František Nachtigal (ali Nachtigall) in František Šourek, medtem ko sta revizorja bila Karel Lomecký in Václav Petr (ASTS-10). *Česká beseda* je nadaljevala s svojo dejavnostjo: deloval je krožek, v katerem so igrali šah, ki mu je predsedoval Karel Budinka, zabavni krožek z V. J. Víchom na čelu je organiziral večerna srečanja ob čaju, miklavževanja, silvestrovanja, božičnice za otroke in Vích je tudi sam predaval o svojih potovanjih po Balkanu. Takrat je bilo v čitalnici na razpolago 70 časopisov (ANM-1).

Marca 1913 se je v prostorih Slovanske čitalnice vršil redni občni zbor, ki ga je društvo najavilo na posebnem letaku z naslovom *Spolkový věstník* oziroma *Društveni napovedovalec*. *Česká beseda* je torej nadaljevala z obveščanjem članov o dogajanju v društvu s posebnim letakom. O *Věstniku* ni drugih informacij; ohranjeni izvod ima datum 1. marca 1913 in zaporedno številko 2. Na levi strani je v glavi napis *Česká beseda v Terstu* in naslov letaka. Spodaj je vabilo in program na že omenjeni redni občni zbor. Na desni strani letaka je pod naslovom *Oznamovatel zábav* (Oznanjevalec zabav) napoved za prihodnje prireditve v organizaciji društva. 8. marca je bila na vrsti »prijateljska večerna zabava« (Přátelský večírek). Program je bil dokaj pester: od recitalov do humorističnih točk, ki so med drugim alegorično obravnavale Čehe v Trstu (Naši na cestách – krajané v Terstu.), do lutkovnega gledališča samo za odrasle (na sporedu je bila igra z naslovom *Ženske, ki jih ne srečujemo*). Vstop je bil prost.

Iz drugega vira je razvidno, da je leta 1913 *Česká beseda* v prostorih Čitalnice prirejala vsako nedeljo popoldne lutkovne predstave (Volk, 1995, 96). Tudi *Věstník* je obveščal, da bo v programu lutkovna igra »za mlajše in starejše otroke«, ki so jo verjetno podajali kar sami člani društva. Zato ni izključiti možnosti, da je v okviru društva delovala tudi dramsko-lutkovna skupina. Prav ta je verjetno v nedeljo 9. marca 1913 v popoldanskih urah organizirala »marijonetno gledališče za otroke«. Pripravila je igro Knez Oldřich ali veselica v Hudlicih (Edinost-12). Poleg koncerta zagrebške skupine *Kolo*, ki so ga organizirali v soboto 15. novembra 1913 v sodelovanju s *Slovansko čitalnico* in ostalimi slovanskimi društvi v Narodnem domu, katerim se je tokrat pridružil tudi hrvaško društvo *Strossmayer*, so odborniki napovedali še številne pobude. Na programu je bil velikonočni izlet v Benetke in izlet v jamo na Opčine (verjetno tisto, ki ji domačini pravijo *Bršljanovka*). Začeli so tudi s pripravami za izdajo češkega vodnika po Trstu. Odbor za pripravo vodnika je imel tri delovne skupine: literarno, ki je zbirala literaturo, zgodovinske zapise, podatke o naravoslovju, o narodnih vprašanjih, o tržaški luki in o priseljevanju na Primorsko, vodniško, ki je zbirala osebne spomine in sestavljala seznam Čehov na Primorskem ter zbirala podatke o tržaški okolici in priročniško, ki je bila odgovorna za zemljevide. Prvi skupini je načeloval Hrabánek s pomočjo Odoná Páre, drugi polkovnik Novotný in František Šourek, tretji pa podpredsednik Schwarz in Ludvík Housar.³⁵

V društvu so naknadno organizirali *Prijateljsko srečanje v Hotelu Balkan (Přátelská Schůzka v Hótelu Balkán)*. V goste so prišli trgovinski akademiki iz mesta Plzeň. Ob tej priliki so tržaški Čehi zbrani v društvu priredili *Rozhovor o Terstu a jeho obchodním významu* (Razgovor o Trstu in njegovem trgovskem pomenu). Po vsej verjetnosti so svojim sonarodnjakom prikazali trgovske prednosti Trsta in podali lastne izkušnje o poslih med Jadranom in češkimi deželami. Morda so upali, da bi izmenjava mnenj lahko privedla do naknadnih investicij češkega kapitala v Trst (ASTS-10).

V sklopu društvenih dejavnosti so začeli prirejati tematska predavanja, ki so bila namenjena članom Besede in Čitalnice. V petek 26. septembra 1913 so vabili na prvo tovrstno predavanje, ki je bilo namenjeno spoznavanju severne Amerike (posebno Kalifornije), Polinezije in Japonske. Tretje predavanje se je od blizu ukvarjalo s češko zgodovino. Egon Stare, takratni predsednik *Slovanske čitalnice*, ki je svoj študij opravil v Pragi, je predaval o dveh znamenitih likih češke preteklosti, Janu Husu in Janu Žižki. Predavanje je »privabilo toliko hvaležnega poslušalstva, da je bila dvorana nabito polna« (Edinost-13).

³⁵ Gradivo so zbirali odgovorni skupin, a se je izgubilo v letih prve svetovne vojne. Delno ga je uporabil Odon Pára, ko je predaval na večernem srečanju ob čaju v začetku leta 1914 (ANM-1).

Naslednji dopis, ki ga je *Česka beseda* poslala policijskemu ravnateljstvu je zadeval redni občni zbor, kot ponavadi v marcu, za leto 1914. Na predsedniško mesto se je spet vrnil Anton Kubička, ostale vodilne pozicije pa so ostale v rokah prejšnjih odbornikov. Blagajnika sta poleg prejšnjih postala še Josef Malý in Antonín Jositko (*Živnostenská banka*), namestnika pa še Josef Bilina (*Živnostenská banka*) in František Housar (zavarovalniška družba *Adriatica di Sicuritá*), nova revizorja pa sta postala inženir B. Němec in J. Vokál (*Sporobanka*) (ASTS-10).

Poleti leta 1914 se je na evropski celini razvnela vojna svetovnih razsežnosti. Od takrat dalje, je v tržaškem arhivu v fasciklu o društvu *Česka Beseda v Terstu* le še dopis z dne 31. marca 1915, ki »naznanja, da se je vršil dne 27. marca 1915 redni občni zbor, na katerem so bili izvoljeni sledeči gospodje v odbor: predsednik Ant. Kubička, tajnik Aleš Jansky in blagajnik Fr. Šourek« (ASTS-10). Drugih podatkov ni. V zadnjem sporočilu se torej odraža slika društva po večmesečnem krvavem divjanju, ki je zajelo Evropo. Vojna je pretresla celotno evropsko družbo in Trst ni bil izjema. Prej nasprotno, saj se je mesto po vstopu Italije v vojno proti Avstroogrski znašlo v neposredni bližini bojnega polja. Društvo je zaradi sile razmer prekinilo z delovanjem.

Československá Obchodnická Beseda v Terstu in *Česká Beseda v Terstu* sta bili najstarejši in najaktivnejši češki društvi v Trstu. Ob izbruhu vojne sta obe imeli za sabo večletno tradicijo in, vsaj *Česka Beseda*, tudi ustaljeno ime pri organiziranju cele vrste odmevnih prireditiv. Nista pa bili edini. Leta 1913 je namreč svojo prošnjo za ustanovitev društva poslalo policijskim organom tudi *Československý svaz hostinského pomocnictva* ali v nemški obliki *Czecho-slavischer Verband der Gastwirtschaftsangestellten* (Československa zveza gostilniških pomočnikov oziroma uslužbencev).

»Československý svaz hostinského pomocnictva v Terstu«

O zvezi sami v tržaškem arhivu ni veliko ohranjenega. Policijska direkcija je 11. maja 1913 sprejela prošnjo za ustanovitev organizacije, ki jo je vložil Alois Kuotek (ASTS-12). Slednji je stanoval v hotelu Balkan. V hotelu samem se je v petek 4. julija istega leta vršil tudi ustanovni občni zbor (Gründende Vollversammlung) društva *Československý svaz hostinského pomocnictva v Terstu*. Prošnja za občni zbor, napisana v nemškem jeziku, je bila tokrat v imenu zveze vložena s strani Karla Krausa (*Restaurant Dreher, Triest*) in Vladimira Velarta. Pod podpisom slednjega je še navedeno *Zahlkellner* (plačilni natakár), *Hotel Balkan, Triest*.

Po ustanovnem sestanku so člani sporočili policiji sestavo društvenega odbora. V seznamu je naveden tudi njihov kraj zaposlitve. Kot predsedujoča sta zapisana Josef Fast, Kellner (natakár), Hotel Europa in Triest, in Rudolf Sledž, Restaurant Dreher, Triest. Podpredsednika sta postala Vladimir Velart, Kellner, Hotel Balkan in Triest, in Franz Pravda, Kellner, Hotel Europa, Triest, medtem ko je bil za blagajnika imenovan prej omenjeni Karl Kraus. Revizorja (nadzornika) sta bila Antonín Kolář, Kellner, Restaurant Kander, Triest-Barcola in Bohumil Kučera, Kellner, Hotel Europa, Triest (ASTS-12).

Društvo za vzajemno pomoč med češkimi natakárji je torej imelo svoj ustanovni občni zbor v Hotelu Balkan, v katerem so službovali tudi nekateri člani. Že naslednji mesec pa je društvo obvestilo policijo, da so sedež (Vereinslocal) premostili v ulico Belvedere na številko 7 v *Restaurant Bosák*. Restavracija je stranke vabila prek oglasov v *Edinosti* z napisom »Pristni dolenski cviček edino v Češki gostilni v ulici Belvedere« (Edinost-4). Lastnik restavracije je bil torej Čeh in morda je tudi on zaposloval češke natakárje. Tudi gostilna *Alla Meridionale* je imela češkega lastnika in v časopisu *Edinost* oglaševala z dvojezičnim napisom

Český hostinec v Terstu – Češka gostilna v Trstu (Edinost-5). Spomladi leta 1911 je gostilno, ki se je nahajala na Campo Belvedere na številki 3 prevzel Jan Ríchter (Edinost-6). Češkega rodu sta bila tudi lastnika hotelov *Evropa* in *Aquila nera* gospod Volpich in hotela *Borsa vecchia* gospod Vivinger (ANM-1). Oktobra 1913 je v restavraciji *Aurora* na ulici Carducci številka 13 nastopal vsak večer, od sedmih do polnoči orkester čeških dam *Libuša*.

Že sam obstoj društva kaže na številno prisotnost Čehov v tržaškem gostinstvu. Bodisi med lastniki ali upravitelji gostinskih obratov, kot je še primer Kamila Bleche, ki je od sredine leta 1911 prevzel upravo hotela *Balkan*, kavarne in restavracije (Volk, 1995, 84), bodisi med natararji, kot je razvidno iz seznama članov zveze.

Poslednji dopis, ki ga je *Českoslovanský svaz hostinského pomocnictva v Terstu* naslovil na K. k. Polizeidirektion je z dne 24. februarja 1914 in obravnava zamenjavo na čelu zveze; namesto Fasta je predsedniško mesto ob Sledžu prevzel Stanislaus Saňka, *Kellner im Café Balkan*.

Organizacija *Českoslovanský svaz hostinského pomocnictva* je nastala, da bi skrbela za interese svojih članov. To je razvidno tudi iz resolucije, ki jo je sprejela zveza in jo je objavil češki časopis iz Zagreba *Novi češki list*. Zveza se je namreč pritoževala, da so v Trstu »nekateri ljudje bratskega slovenskega naroda začeli pod narodnim plaščem, v slovenskem časopisju boj proti vsemu kar se čuti in govori češki« (ASTS-3). Pri članih zveze je precejšnje razburjenje povzročila zahteva, da bi se moralo v »češkem hotelu *Balkan*« nadomestiti češke natararje s slovenskimi in v kopališču Grljan ne zaposlovati češkega osebja. Dogodek ima precejšen pomen za razumevanje celovite slike o češki prisotnosti v Trstu. Malo prej nastali dnevnik *Jugoslavija* je očitku kmalu odgovoril, da nikakor ne nasprotuje češki prisotnosti v mestu.³⁶ Vendar je časopis kritiziral, da se češki natararji ne potrudijo, da bi v kavarnah in restavracijah, ki jih obiskujejo skoraj izključno Slovenci govorili v slovenščini. Zato je spraševal: »Ali naj se uči gost češko, ali natarakar slovensko?« *Jugoslavija* se je v zaključku članka z naslovom *Čehi in Slovenci v Trstu* tudi spraševala, zakaj je zagrebški časopis imenoval hotel *Balkan* za češkega, kajti češki najemnik gospod Blecha je s *Tržaško posojilnico in hranilnico* podpisal pogodbo, »v kateri se zavezuje, da bode ohranil tam podjetjem slovenski značaj«. Če že ne piše o slovenskem hotelu, nadaljuje tržaški dnevnik, naj ga vsaj označi za slovanskega in zaključuje z apelom, da naj ne uvaja »nepotrebnega češkega separatizma« (ASTS-13).

Tudi znotraj tržaškega sokolskega gibanja je prišlo do manjših trenj med Slovenci in Čehi. V vestniku Tržaške sokolske župe, v odlomku *Češki bratje v Trstu*, so se slovenski pripadniki društva pritoževali, da z njimi trenira samo en Čeh, čeprav stanuje v Trstu veliko Čehov, ki se je udeležilo VI. sokolskega zleta v Pragi. Članov češkega rodu je bilo malo in veliko se jih je tudi že izbrisalo. Ponavadi so Čehi vstopali v tržaške sokolske vrste ob njihovi preselitvi v Trst. Večina jih ni ostala, čeprav so bili nekateri celo bivši vaditelji čeških sokolskih društev (Vestnik-1). Tržaški sokoli so vsekakor upali, da bodo tržaški Čehi bolj množično pristopili v društvo: »Upanje nam je vstalo, da spoznajo ti bratje, da je Sokolstvo vseslovansko, in da tudi Čeh ni še zadostil svoji narodni dolžnosti, ako v tujini obrača hrbet onemu, kar vidi v domovini za neobhodno narodno potrebo. In to upanje nam ni še upadlo. Še jih čakamo

³⁶ V tržaškem arhivu je tudi napoved ustanovitve dnevnika *Jugoslavija* 9. marca 1914. Urednik je bil Andrej Munihi, ki je opisal vsebino časopisa: »List se bo bavil z jugoslovansko narodno, socijalno in gopsodarsko politiko. Zagovarjal bo idejo ujedinjenja Jugoslovnanov v okvirju federativne habsburške monarhije« (ASTS-13). Munihi omenja tudi Janko Pleterski v zvezi s spomenico o slovenskem vprašanju ob izbruhu prve svetovne vojne, ki jo je ta poslal bodisi srbskemu kot ruskemu ministru zunanjih zadev. V njej je Munihi, skupaj s sodelavcem Lenardom, posebno vztrajal na tem, »da mora Jugoslaviji oz. Sloveniji pripasti vse jadransko obrežje od Tržiča do Reke s pristaniščem v Trstu« (Pleterski, 34).

bratov, od katerih nas ne bo ločila malo razlikujoča, govornica, temveč nas bodo enačile ene, obojim enako važne misli.«³⁷

Kljub idejam in upom o slovanski vzajemnosti med Čehi in Slovenci, so si bili načrti in vizije glede vloge Trsta večkrat nasprotni. Spomladi leta 1914 se je Odon Pára, ki je iz Trsta večkrat pisal v češke in slovenske dnevnik in revije, izrazil proti »priklopitvi Trsta k bodoči združeni Sloveniji (oziroma eventualni Jugoslaviji)« (Edinost-7). Zaradi svoje lege in pomena, ki ga je imel Trst, predvsem na gospodarskem področju, za širši zgornjejadranski in srednjeevropski prostor ter specifično za češke dežele, je Pára zahteval, da Trst »ostane za slučaj te eventualnosti ekscentrično postavljeno mesto, naj ostane v posebnem (izjemnem) položaju napram državi« (Edinost-7).

Čeprav so razmere v Trstu silile Slovane k združevanju in skupnemu nastopanju proti vse bolj agresivnemu italijanskemu iredentizmu, so se med Slovenci in Čehi večkrat pojavljala podobna razhajanja. To razvejano in večplastno stvarnost pa je odnesla s seboj prva svetovna vojna, ki je popolnoma spremenila potek dogajanj iz prejšnjih let. Po prvi svetovni vojni so se Čehi v Trstu znašli v popolnoma spremenjenem okolju.

VIRI IN LITERATURA

- Anderson, B. (1998): Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma. Ljubljana, Studia humanitatis.
- ANM-1, Archív Národného muzea (ANM). Fond Odon Pára. Fascikel 3. Československá kolonie v Terstu.
- ASTS-1, ASTS (Archivio di Stato di Trieste – Državni arhiv v Trstu), I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 278.
- ASTS-2, ASTS, I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 126.
- ASTS-3, ASTS, I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 462.
- ASTS-4, ASTS, Tribunale commerciale e marittimo, Registro ditte, Rubrica 274 (1863–1906) Vondraček. Sing. VII, 10.
- ASTS-5, ASTS, Tribunale commerciale e marittimo, Registro ditte, Rubrica 275 (1906–1926) Vondraček. Sing. VII, 10.
- ASTS-6, ASTS, Tribunale commerciale e marittimo, Registro ditte, Rubrica 275 (1906–1926). Rg B I 31.

³⁷ V prejšnjih izdajah *Vestnika* je zanimivo slediti pripravam, ki so se zvrstile za udeležbo na zgoraj omenjenem sokolskem zletu v Pragi. Dne 15. velikega travna (maja) se v rubriki *Raznoterosti* na strani 25 obvešča bralce, da »posebni vlak bo odhajal z Jesenic, kjer bi vstopili udeleženci tržaške župe, dne 26. junija t. l. ob 5.59 popoldne ter stane z Jesenic do Prage in nazaj za II. razred 49 K, za III. razred 30, 20 K.« Glede števila prijavljenih pravi, da »tržaški župi se je dosedaj priglasilo za udeležbo 50 članov in 3 članice« (Vestnik-2). Mesec dni pozneje, se udeležencem pojasnjuje kako naj se za to priložnost pripravijo: »Potuje se v civilni obleki, sokolski kroj je nesti seboj! Pripravite si kroje, ki naj bodo v uzornem stanju, pravilno napravljeni po predpisih S. S. Z. Prepovedane so svilene srajce, ki se jih je svoje dni mnogo videlo v Trstu! Pero na čepici do 18 cm dolgo, kokarda nad levim očesom. Vzemite seboj več ovratnikov in zapestnic (manšet). Gumbi pri srajci rdeči. Na kroj ne spadajo nikaki nepotrebni obeski. Staroste in podstaroste po predpisu S. S. Z. Na desni rami trobojno, načelniki in vaditelji modro vrvico. Društveni načelniki brez trobke. Na levi strani surke se pritrdita dva trobojna traka, zgornji z napisom Slovenska sokolska zveza, spodnji z napisom društva. Te trakove preskrbi T. S. Ž., kjer jih naročajo posamezna društva. Zbirališča za nastope v Pragi in druga navodila se naznanijo na poti v vlaku.« Voditelji pa so zahtevali tudi primerno telovadno pripravo. »Vadite redovne vaje! Pri nastopu v izprevodu po Pragi, ki se ga mora udeležiti vsak član v kroju, ne smemo zaostati za drugimi narodi, ki se pridno pripravljajo ter urijo v redovnih vajah! Vadite Sokolu primeren korak, pravilno držanje telesa; na povelje se more kretati le oni, ki je to pridno vadi. Tu se ne morejo dovoliti izjeme. Tudi starejši bratje morejo biti dostojno pripravljani, in tega se ne doseže s četrto ure trajajočo poskušnjo.« Poziv se zaključuje s poudarkom, da »le pripravljani imajo pravico do kroja!« (Vestnik-3).

- ASTS-7, ASTS, Tribunale commerciale e marittimo, Registro ditte, Rubrica 275 (1906–1926). Nikola. Rg A V 94.
- ASTS-8, ASTS, Tribunale commerciale e marittimo, Registro ditte, Rubrica 275 (1906–1926). Hrabánek. Rg A V 151.
- ASTS-9, ASTS, Tribunale commerciale e marittimo, Registro ditte, Rubrica 275 (1906–1926). Hausarbeiter–Strickmaschinen–Gesellschaft. Sing. VII 193.
- ASTS-10, ASTS, I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 521.
- ASTS-11, ASTS, I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 320.
- ASTS-12, ASTS, I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 651.
- ASTS-13, ASTS, I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 670.
- Bahm, K. (1998): *Beyond the Bourgeoisie: Rethinking Nation, Culture, and Modernity in Nineteenth-Century Central Europe*. V: *Austrian History Yearbook*, I, 19–36.
- Berend, I., Ranki, G. (1978): *Lo sviluppo economico nell'Europa centro-orientale nel XIX e nel XX secolo*. Bologna, Il Mulino.
- Breschi, M., Kalc, A., Navarra, E. (2001): *Storia minima della popolazione di Trieste – sec. XVIII–XIX*. V: Finzi R., Panjek G.: *Storia economica e sociale di Trieste*. I. Trieste, Lint, 69–239.
- Broklova, E. (1997): *Prozesse der nationalen und europäischen Identifikation in den böhmischen Ländern im 19. und 20. Jahrhundert*. V: Kipke, R.: *Identität, Integrität, Integration: Beiträge zur politischen Ideengeschichte Tschechiens*. Münster, LIT.
- Bruckmüller, E., Stekl, H. (1989): *Per una storia della borghesia austriaca*. V: Kocka J. (ur.): *Borghesie europee dell'Ottocento*. Venezia, Marsilio editori, 188–220.
- Burian, V. (1948): *Slovinci na universitě Karlově*. V: *Slovanský přehled*, XXXIV, 3–4, 140–151.
- Cattaruzza, M. (1979): *La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai, donne a Trieste dalla prima metà del secolo XIX alla prima guerra mondiale*. Torino, Tommaso Musolini.
- Cattaruzza, M. (1989): *I conflitti nazionali a Trieste nell'ambito della questione nazionale nell'Impero asburgico: 1850–1914*. V: *Quaderni giuliani di storia*, X, 1, 131–147.
- Cattaruzza, M. (1995): *Trieste nell'Ottocento. Le trasformazioni di una società civile*. Udine, Del Bianco.
- Cvrn, J. (2001): *Slovenski kongres v Pragi*. V: *Slovenska kronika XIX. stoletja. 1800–1860*. Ljubljana, Nova revija, 332–333.
- Čermelj, L. (1959): *Slavjanska čitalnica v Trstu v letih 1865–1876*. V: *Jadranski koledar*. Trst, ZTT, 97–102.
- Demšar, G. (1970): *Razmah glasbene dejavnosti med Slovenci na Tržaškem in Goriškem*. V: *Prosvetni zbornik 1868 – 1968*. Trst, Slovenska prosvetna zveza.
- Dvornik, F. (1968): *Gli Slavi nella storia e nella civiltà europea*. II. Bari, Dedalo libri.
- Edinost-1, Edinost, 16. junij 1912.
- Edinost-2, Edinost, 8. november 1910.
- Edinost-3, Edinost, 9. december 1909.
- Edinost-4, Edinost, 20. november 1910.
- Edinost-5, Edinost, 16. oktober 1910.
- Edinost-6, Edinost, 9. april 1911.
- Edinost-7, Edinost, 12. april 1914.
- Edinost-8, Edinost, 15. december 1910.
- Edinost-9, Edinost, 16. november 1911.
- Edinost-10, Edinost, 5. avgust 1911.
- Edinost-11, Edinost, 30. oktober 1913.
- Edinost-12, Edinost, 8. marec 1913.
- Edinost-13, Edinost, 7. december 1913.
- Gantar Godina, I. (1990): *Slovenski doktorji v Pragi 1882–1916*. V: *Zgodovinski časopis*, 44, 3, 451–455.
- Gantar Godina, I. (1998a): *Iskanje rešitve v panslavizmu*. V: *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti*. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 111–114.
- Gantar Godina, I. (1998b): *Jan Lego*. V: *Razgledi*. 16. 9., 13–15.
- Gantar Godina, I. (1999a): *Slovensko-češki stiki do 1918*. V: Pánek, J.: *Samostatný stát mezi vtšími sousedy – podnět pro slovinskou politiku a kulturu*. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého

- zasedání (Praha, Klementinum, 16. 10. 1997). Praha, Národní knihovna České republiky. Slovanská knihovna.
- Gantar Godina, I. (1999b): František Palacký a Slovinci. V: František Palacký dějiny a dnešek 1798/1998. Praha, Historický ústav AV ČR, 413–418.
- Gantar Godina, I. (2000): Slovanska vzajemnost in Slovenci. V: 150 let Slovanského sjezdu 1848. Historie a současnost. Praha, Národní knihovna ČR, 81–85.
- Gellner, E. (1993): Nacionalizem in politika v Vzhodni Evropi. V: Teorija in praksa, XXX, 3–4, 191–199.
- Gellner, E. (1997): Nazioni e nazionalismo. Roma, Editori Riuniti.
- Gombač, B. M. (1993): Trst-Trieste, dve imeni, ena identiteta. Ljubljana, Trst, Narodni muzej – Tržaška založba.
- Guida-1, Guida generale di Trieste, l. 1908.
- Guida-2, Guida generale di Trieste, l. 1909.
- Guida-3, Guida generale di Trieste, l. 1910.
- Guida-4, Guida generale di Trieste, l. 1915.
- Havranek, J. (1967): The Development of Czech Nationalism. V: Austrian History Yearbook, III–2, 223–260.
- Hobsbawm, E. (1991): Nazioni e nazionalismo dal 1780. Torino, Einaudi.
- Hočvar, P. (1969): Pot se vije. Spomini. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Holz, E. (1999): Nekaj zanimivosti o slovensko-češkem sodelovanju v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja. V: Gestrinov zbornik. Ljubljana, ZRC SAZU, 393–404.
- Horejšek, J. (1971): Kapitálová expanze Živnostenské banky do jihovýchodní Evropy v letech 1907–1918. V: Historica XV. Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Sborník prací historických. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.
- Hribar, I. (1983): Moji spomini. I. Ljubljana, Slovenska matica.
- Hroch, M. (1996): V národním zájmu. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Hroch, M. (1999): Na prahu národní existence. Praha, Mladá fronta.
- Husa, V. (1967): Zgodovina Čehov in Slovakov. Ljubljana, DZS.
- Ilešič, F. (1906): Češko-slovenska vzajemnost v minulih dobah. V: Zbornik Slovenske matice. VIII. Zvezek. Ljubljana, str. 1–33.
- Imenik slovanskih društev in udruženj v Trstu in okolici (1907). Trst, Tiskarna Edinost.
- Kidrič, F. (1938): Osnove za Kollárjev vpliv pri Slovencih do 1852. V: Horak, J.: Slovanská vzajemnost. 1836–1936. Sborník prací k 100. výročí vydání rozpravy Jana Kollára o slovanské vzajemnosti. Praha, Orbis.
- Klabjan, B. (2005): Jan Lego in tržaška slovanska vzajemnost. V: Jan Václav Lego 1833–1906. Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, Praha.
- Kohn, H. (1970): Il mondo degli slavi. Bologna, Cappelli.
- Kohn, H. (1956): L'idea del nazionalismo nel suo sviluppo storico. Firenze, La nuova Italia.
- Kořalka, J. (1996): Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914. Praha, Argo.
- Kosatík, P. (1996): Bankéř první republiky. Život Jaroslava Preisse. Praha, Motto.
- Kudělka, V. (1975–76): Delež Jána Kollárja pri južnoslovanskem prerodu. V: Jezik in slovstvo. XXI.
- Lah, I. (1907): Jan Lego. V: Zbornik Slovenske matice. IX, 154–169.
- Lambl, V. D. (1847): Zlomek dopisu z Terstu. V: Poutník, II, Praha, 318–319.
- Le Caine, A. H. (2002): Dilemmas of Liberal Nationalism: Czechs and Germans in Bohemia and the Revolution of 1848. V: Nations and Nationalism in East-Central Europe, 1806–1948. A Festschrift for Peter F. Sugar. Bloomington, Indiana, Slavica Publishers, 51–70.
- Le Caine, A. H. (2004): The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown. Stanford, California, Hoover Institution Press.
- Lukan, W. (1998): Slovenci in Slovaki v revolucionarnih letih 1848/49. V: Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 44–51.
- Marušič, B. (1974): Primorski tabori (1868–1871). V: Goriški letnik, I, 51–67.
- Marušič, B. (2000): Slovenci na Primorskem med političnimi izbiri (1848–1918). V: Zgodovinski časopis, 54, 1, 69–76.

- Melik, V. (1981): *Taborsko gibanje na Slovenskem*. Ljubljana, Narodna muzej.
- Michel, B. (1976): *Banques & banquiers en Autriche au debut du 20e siecle*. Paris, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques.
- Millo, A. (1989): *L'élite del potere a Trieste*. Milano, Franco Angeli.
- Moritsch, A. (1999a): *Slovanski kongres v Pragi in Slovenci*. V: (ur. Rajšp, V., Bruckmüller, E.): *Vilfanov zbornik*. Ljubljana, ZRC SAZU, 405–411.
- Moritsch, A. (1999b): *Pomlad narodov/Völkerfrühling*. Klagenfurt-Celovec, Ljubljana, Wien, Mohorjeva založba-Hermagoras.
- Moritsch, A. (2000): *Der Prager Slavenkongress 1848*. Wien, Köln, Weimar, Böhlau.
- Mosse, G. (1975): *La nazionalizzazione delle masse*. Bologna, Il Mulino.
- Narodni dom v Trstu 1904–1920* (1995). Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Devin–Trst.
- Nečas, C. (1989): *Na pragu Češko-slovenskih finančnih stikov*. V: *Zgodovinski časopis*, 43, 1, 49–57.
- Nečas, C. (1993): *Podnikání českých bank v cizině 1898–1918*. Brno, Masarykova univerzita.
- Novice-1, *Novice gospodarske, obrtnijske in narodske* (Novice), 24. 4. 1861.
- Novice-2, *Novice*, 17. 7. 1861.
- Novice-3, *Novice*, 4. 12. 1861.
- Novice-4, *Novice*, 28. 5. 1862.
- Orton, L. D. (1978): *The Prague Slav Congress of 1848*. New York, East European Monographs, Columbia University Press.
- OS-1, *Oesterreichische Statistik* (1882), I. Band, 2. Heft. Wien.
- OS-2, *Oesterreichische Statistik* (1893), XXXII. Band, 3. Heft. Wien.
- OS-3, *Oesterreichische Statistik* (1902), LXIII. Band, 1. Heft. Wien.
- Pahor, B. (1989): *Mesto v zalivu*. Trst, ZTT.
- Pahor, M. (1996): *Jadranska banka v Trstu*. Trst, Narodna in študijska knjižnica – slovenski raziskovalni inštitut.
- Pahor, M. (1997): *Prelomno leto 1848 v Trstu in Gorici*. V: *Jadranski koledar*, 146–151.
- Pahor, M. (2002): *Slovenci in Hrvati v Trstu*. V: *Jadranski koledar*, 171–214;
- Pahor, M. (1989): *Slovensko denarništvo v Trstu*. Trst, BCTKB.
- Pahor, S. (1970): *Prebujanje slovenske narodne zavesti*. V: *Prosvetni zbornik 1868 – 1968*. Trst, Slovenska prosvetna zveza, 11 – 31.
- Pahor, S. (1975): *Ustanovitev političnega društva Edinost in prvo desetletje njegovega obstoja*. V: *Jadranski koledar*, 164 – 171.
- Pleterski, J. (1971): *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918. Ljubljana, Slovenska matica.
- Pogačnik, J. (1969): *Zgodovina slovenskega slovstva*. III, Maribor, Založba Obzorja.
- Ramet, S. P. (2002): *Controversies Concerning Nations and Nationalism: An Introduction*. V: *Nations and Nationalism in East-Central Europe, 1806–1948*. A Festschrift for Peter F. Sugar. Bloomington, Indiana, Slavica Publishers, 3×8.
- Rumpler, H. (2003): *Economia e potere politico. Il ruolo di Trieste nella politica di sviluppo economico di Vienna*. V: Finzi R., Panjek G.: *Storia economica e sociale di Trieste*. II, Trieste, Lint, 55–125.
- Rutar, S. (2003): *Le costruzioni dell'io e dell'altro nella Trieste asburgica: i lavoratori e le nazionalità*. V: Cattaruzza, M.: *Nazionalismi di frontiera. Identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale 1850–1950*. Catanzaro, Rubbettino.
- Sapelli, G. (1990): *Trieste italiana. Mito e destino economico*. Milano, Franco Angeli.
- Slodnjak, A. (1976): *Pogine naj pes. Roman o Levstiku*. II, Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Stuparich, G. (1915): *La nazione czeca*. Catania, F. Battiato Editore.
- Sugar, P. F. (1967): *The Rise of Nationalism*. V: *Austrian History Yearbook*, III–1, 91–121.
- Sundhaussen, H. (1973): *Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie*. München, Oldenbourg.
- Šola, J. (2000): *Ústřední banka českých československých spořitelů 1903–1943*. V: *Z dějin českého bankovníctví v 19. a 20. století*. Praha, Nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova. 125–135.
- Tuma, H. (1997): *Iz mojega življenja*. Ljubljana, Založba Tuma.

- Urbančič, B. (1993): Slovensko-češki kulturni stiki. Ljubljana, Mladika.
- Verginella, M. (2001): Sloveni a Trieste tra Sette e Ottocento. Da comunità etnica a minoranza nazionale. V: Finzi R., Panjek G.: Storia economica e sociale di Trieste. La città dei gruppi. I. Trieste, Lint, 441-483.
- Vestnik-1, Vestnik Tržaške sokolske župe (Vestnik). I, 6, 15. september 1912.
- Vestnik-2, Vestnik Tržaške sokolske župe. I, 2, 15. maj. 1912.
- Vestnik-3, Vestnik Tržaške sokolske župe. I, 3, 15. junij 1912.
- Vinkler, J. (2004): Češko-slovenski in Slovensko-češki slovstveni stiki v 19. stoletju (doktorska disertacija). Ljubljana.
- Virioli, M. (1995): Per amore della patria. Patriottismo e nazionalismo nella storia. Roma-Bari, Laterza.
- Vodopivec, P. (2000): Karl Ludwig von Bruck, Trst in Slovenci. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 40, 1, 49-67.
- Volk, S. (1995): Življenjski utrip Narodnega doma v dnevni kroniki. V: Narodni dom v Trstu 1904-1920. Devin-Trst, Narodna in študijska knjižnica v Trstu, 83-101.
- Waldenberg, M. (1994): Le questioni nazionali nell'Europa centro-orientale. Milano, Il Saggiatore.
- Zwitter, F. (1962): Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana, Slovenska matica.
- Žaček, V. (1968): Češi a Jihoslováné v období národného obrození a buržoazní revoluce roku 1848. V: Československo a Juhoslávia. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 81-103.
- Žitko, S. (1999): Leto 1848 in proces formiranja nacionalne zavesti pri tržaških in istrskih Slovencih. V: Annales. Ser. Hist. Sociol., 9, 2, 291-300.

R i a s s u n t o

I cechi nel golfo

La presenza della comunità Ceca a Trieste dal 1848 alla prima guerra mondiale

Borut Klabjan

Quando prima dello scoppio del primo conflitto mondiale la città di Trieste conobbe uno dei suoi periodi più prosperi, una delle caratteristiche principali era la straordinaria eterogeneità della sua popolazione. Una delle componenti che formavano il puzzle etnico cittadino era la comunità ceca. Finora essa è rimasta colpevolmente ai margini delle indagini e delle ricerche storiche in questo campo; con questo studio si intende colmare una lacuna ed analizzare lo sviluppo che caratterizzò la comunità ceca di Trieste dalla metà del 19° secolo, fino all'inizio delle ostilità nel 1914. Con il risveglio del sentimento nazionale tra i popoli dell'Europa centro-orientale, anche a Trieste i cechi iniziarono ad organizzarsi e riunirsi in compagini basate sul principio etnico. Dapprima in collaborazione con le altre comunità slave, soprattutto con quella maggioritaria slovena, e dal primo decennio del nuovo secolo, anche fondando organizzazioni esclusivamente ceche. Dai primi anni del 1900 erano infatti anche numericamente più consistenti nel vivace tessuto cittadino. Per la maggior parte erano funzionari statali, soprattutto a livelli medio-alti, banchieri, assicuratori, commercianti, liberi professionisti e ristoratori, ma non mancavano coloro che si collocavano più in basso nella scala sociale.

Alla metà del 19° secolo la lotta nazionale dei cechi per l'affermazione della propria identità nazionale in Boemia ed in Moravia era da esempio per molte altre realtà della monarchia asburgica. Anche sulle sponde dell'alto Adriatico gli sloveni ed i croati presero in prestito l'esempio ceco per contrastare da una parte la pressione accentratrice di Vienna, mentre dall'altra le tentazioni assimilatrici del nazionalismo e dell'irredentismo italiano.

Oltre che idealmente la presenza ceca cominciò a manifestarsi sempre più attivamente anche in forma pratica; i cechi furono tra i fondatori dello *Slavjansko društvo* (Società slava) nel 1848 e successivamente, soprattutto con Jan Lego, tra i più attivi elementi della *Slavjanska čitalnica* (Sala di lettura slava). In questo modo si inserirono a pieno titolo nel movimento che portò al risveglio nazionale della popolazione slava di Trieste e dei suoi immediati dintorni. Nel 1908 costituirono anche un'associazione propria, la *Československá Obchodnická Beseda v Terstu* (Circolo commerciale cecosloveno o cecoslo-

vacco a Trieste) a cui fece seguito l'anno seguente la più importante *Česká beseda* (Circolo ceco) e nella quale si riuniva la maggior parte dei cechi dal 1909 in poi. Vi fu poi un'altra organizzazione che riuniva esclusivamente personale impiegato nella ristorazione cittadina, prevalentemente camerieri e banconieri, il *Československý svaz hostinského pomocnictva v Terstu* (Unione cecoslava o cecoslovacca di assistenza nella ristorazione a Trieste).

Questa eterogeneità e questa complessità vennero poi spazzate via dalla guerra e dalla volontà unificatrice ed assimilatrice della realtà italiana del dopoguerra.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

je med drugim izdala:

27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana 1994 : zbornik. – Ljubljana, 1994. – 1.000 SIT

Sosed v ogledalu soseda od 1848 do danes : 1. zasedanje slovensko-avstrijske zgodovinske komisije, Bled 1993. – Ljubljana 1995. – 1.500 SIT

Slovenija v letu 1945 : zbornik referatov. – Ljubljana 1996. – 1.000 SIT

Življenje in delo Josipa Žontarja : ob stoletnici rojstva. – Ljubljana, Kranj 1996. – 500 SIT

Razvoj turizma v Sloveniji : zbornik referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Bled 1996. – Ljubljana 1996. – 1.500 SIT

Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti : mednarodni znanstveni simpozij, Maribor 1998. Ljubljana 1998. – 2.000 SIT

Množične smrti na Slovenskem : zbornik referatov z 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Izola 1998. – Ljubljana 1999. – 2.000 SIT

Temeljne prelomnice preteklih tisočletij : zbornik referatov s 30- zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Rogla 2000. – Ljubljana 2001. – 2000 SIT

Za zainteresirane lahko kupijo knjige na sedežu ZZDS v Ljubljani, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200). Člani ZZDS imajo 25 odstotni popust, študentje pa 50 odstotni popust.